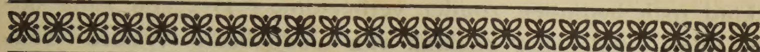
Gereformeerd Theologisch Tijdschrift.
Redactie-Adres: Prof. Dr T. HOEKSTRA te Kampen.
Aflevering 3. Juli 1925.



DE BEDIENING DES WOORDS EN ONZE KINDEREN [1])

door

H. S. BOUMA.

„Toen we eenmaal ervaren hadden, dat het in de Kerk erg vervelend was, zorgden we altijd, te laat te komen. Dan zwierven we langs de mooie Heeren- en Keizersgrachten, en dronken daar, onbewust, de schoonheid in van de vorstelijke koopmanshuizen, het stille water, de gewelfde steenen bruggen, de oude iepen. Die herinner ik me nog alle. Zondagmorgens kon het daar zoo vredig zijn. Vooral onder kerktijd liepen er maar weinig menschen. Gereden werd er haast niet. Een enkele platte zolderschuit lag ledig tegen den wal. Het water weerspiegelde huizen en boomen en bruggen en den hoogen witbewolkten hemel. Alles ademde vrede. Het was er beter, dan in de kerk. En dat dacht ik niet alleen toen, maar ik geloof het nu nog. Kinderen behooren niet in de groote kerk, net zoo min als in de societeit."

Jan Ligthart — want zijn oordeel is het, dat ik nu voorlas [2]) — vond het in de kerk erg vervelend en zocht afleiding. Zijne fantasie stelde hem in staat, „reizen te maken langs de pijpen van de gaskronen en langs de pilaren, om bezoeken te brengen aan den preekstoel en het orgel, om zich te laten achtervolgen

[1]) Referaat, gehouden op de vergadering van de Geref. Predikanten-vereeniging, gehouden 16 April 1925.

[2]) Jan Ligthart, Jeugdherinneringen bl. 178 v.v.

langs smalle richels en toch altijd weer heelhuids op zijn plaats te komen." En zijne verzuchting is: „Wat moest een kind toch beginnen zonder verbeelding? Het zou zijne opvoeding „onder het geklank van Gods heilig Woord" eenvoudig niet kunnen verdragen. Maar gelukkig heeft onze lieve Heer het arme schaap de toovermacht der fantasie gegeven, om zich over de dwaasheden der volwassenen te kunnen heenleven."

Gaan we met dit lang niet malsche oordeel accoord, dan is de vraag aangaande de Bediening des Woords en onze kinderen spoedig beantwoord. Te meer worden we tot overwegen geprikkeld, wanneer we bedenken, dat niet alle kinderen hebben te beschikken over de verbeeldingskracht van den schrijver der „Jeugdherinneringen". Dat de jeugd zich verveelt, wordt bewezen, zoowel uit de solide acta-boeken van vorige eeuwen, als uit de vluchtige kerkbodes van dezen tijd, die de klachten bevatten over de roerigheid der jonkheid tijdens de godsdienstoefeningen, terwijl „honden-slagers, stokmannen en bankwachters", de tijden door, zonder succes tegen dezen misstand in het kerkelijk leven schijnen te hebben gestreden.

Vinden we Ligtharts conclusies meer kras dan juist — zijn woorden kunnen we niet zonder meer aan ons laten voorbijgaan, alsof de vraag aangaande de Bediening des Woords en onze kinderen geen recht op beantwoording zou hebben. De kwestie leeft trouwens onder ons, gelijk, nog kort geleden, bleek uit een bij den Kerkeraad van Leiden ingekomen schrijven, waarin verzocht werd, meer rekening te houden met de kinderen, die ter kerk komen, welk schrijven wel door den kerkeraad met sympathie is ontvangen, maar waarop — zoo de courantenberichten juist zijn — het positieve antwoord niet is gegeven. Toch zal dit niet mogen uitblijven en hebben we — wij als predikanten in de allereerste plaats — in deze „eeuw van het kind" te weten, wat in dezen onze roeping is. Al is onder ons de begeerte merkbaar, om voor de jeugd zorg te dragen, toch moet niet worden voorbijgezien, dat deze zich, wel

ietwat eenzijdig, meer richt op de z.g. „rijpere jeugd" dan op de kinderen, terwijl bovendien het kennis-nemen van wat in het buitenland gedaan wordt ten behoeve der jonge kerk-leden niet weinig tot ootmoed stemt, omdat we dan b.v. ontdekken, dat ons instituut van „jeugd-ouderling" niet is het „non-plus-ultra" van de kerkelijke belangstelling voor de jeugd, en daar reeds onderscheidene „jeugd-predikanten" werkzaam zijn. [1])

Ook de kinderen hebben het volle recht op de belangstelling en de verzorging der kerk, waartoe ze behooren. Ook zij zijn van de kerk leden : in haar ingeplant, zijn ze deelen van het organisme en ook voor hen, vooral voor hen, geldt het, dat ze moeten opwassen in den Heere en in Zijn genade. De kerk mag daarin niet voorbijzien aan de geestelijke belangen der kleinen, maar is, ook ten opzichte van hen, geroepen tot trouwen en zorgvuldigen arbeid.

Wanneer we hebben te handelen over de Bediening van het Woord aan de kinderen, dan gaat vooraf de vraag, of de kinderen behooren te verschijnen in de gemeentelijke samenkomsten, waarin het Woord bediend wordt. Immers, mag in onze beschouwing de Dienst des Woords in het middelpunt van onze godsdienstoefeningen staan — een ieder stemt toe, dat het *doel* van de gemeentelijke samenkomsten veel verder ligt, dan het hooren van een preek. [2]) Het is het samenkomen, het samenkomen als gemeente, waarop alle nadruk moet vallen. De gemeente is eene eenheid. Maar die eenheid wordt gewoonlijk niet openbaar: de leden der kerk wonen verspreid, hebben een ieder hun eigen plaats en taak, gaan langs verschillende wegen en worden opgeeischt voor verschillende, niet zelden tegenstrijdige belangen. Toch moet de eenheid ook eene zichtbare zijn en daarom hebben ze gezamenlijk te verschijnen voor het Aangezicht des Heeren, en een ieder van hen moet zich weten één van de velen, deel van het organis-

---

[1]) Cf. W. Christiansen. Das Jugend-Pfarramt.

[2]) Dr A. Kuyper, Onze eeredienst bl. 12 v.v.

me, lid van het lichaam van Christus. Het samenkomen als gemeente is niet maar nuttig, heilzaam, stichtelijk, versterkend — het is onmisbaar, noodzakelijk! Immers komen de geloovigen samen, niet alleen, om in de eenheid des geloofs en der liefde, de „broeders te zien en moed te grijpen", maar om als gemeente God te ontmoeten. De Heere, Die aan een ieder der zijnen gedenkt en in hunne harten werkt met Zijnen Heiligen Geest, doet dat in bijzonderen zin in de samenkomsten der gemeente. „Waar twee of drie in Zijnen Naam vergaderd zijn, daar is Hij in het midden." Het is de door Christus verzoende en in Hem geheiligde gemeente, die samenkomt: door haar wil de Heere gedankt en geloofd, aangeroepen en geprezen worden, om aan haar in Woord en lied, in gebed en dankzegging te geven de nabijheid en gemeenschap van Zich Zelven, gelijk Hij al woonde onder de lofzangen van Israël." Ten slotte bedoelt het samenkomen van de leden der gemeente het samenkomen der gemeente met „den God en Vader van Jezus Christus, Die met alle geestelijke zegening zegent." „Eerst moet een ieder samenkomen *met de gemeente* van Christus, om daarna, samen met haar, den *Eeuwige* te ontmoeten."

Waar het zóó staat, daar mogen de kinderen niet in de samenkomsten der gemeente worden gemist. Ook zij behooren tot de gemeente, waarover de Heiland Zijne handen zegenend uitbreidt; zij zijn de lammeren van de kudde, die geleid wordt door den Goeden Herder. Niet alleen het geslacht, dat gaat, maar ook de generatie, die komt, moet tegenwoordig zijn. Als eene werkelijkheid moet het gezien worden, dat het Verbond Gods bevestigd blijft van geslacht tot geslacht. De eenheid der gemeente moet aan den dag treden in hare samenkomsten en daarvan is geen sprake, zoo slechts opkomen de ouden uit hun rust en de volwassenen uit hun strijd, en niet ook de kinderen, die anders springen langs de wegen en zitten op de schoolbanken. Van eenheid is er pas sprake, zoo naast den man zijn jongen zit en de beverige zang van den grootvader gesteund wordt door den schallenden juich-toon van

zijn kleinzoon. Alleen, als we grijze hoofden, maar ook bruine en blonde krullen zien, zien we eenheid ; en pas, wanneer we niet slechts de wijze berusting van oude, maar ook het jolige glinsteren van jonge oogen merken, krijgen we besef van wat het zeggen wil, tot de nieuwe eenheid te behooren, welke Christus onder de menschen bracht. Ook de kinderen hebben de belofte, van in den zegen, zooals de Heere dien geeft bij het samenkomen met Zijn volk, te zullen deelen. Ook zij komen door het „dat volk is mijn volk" tot het „die God is mijn God". Op deze wijze worden ze gebracht tot het besef van tot de gemeente te behooren en krijgen ze deel aan het goede, dat in de samenkomsten der gemeente wordt ontvangen. Uit der kinderen mond ontvangt de Heere lof, maar ook aan hen wil Hij gedenken in Vaderlijke liefde en hun schenken, wat Hij aan de Zijnen geeft.

Nooit zijn dan ook de kinderen uitgesloten geweest van de samenkomsten der gemeente Gods. Wanneer *Israel* met den Heere samenkwam, waren de kinderen tegenwoordig. Niet uitdrukkelijk wordt dit geboden, maar de geheele wet gaat uit van het feit, dat het zoo is : ook „de zonen en de dochteren" moeten mede vroolijk zijn voor het „Aangezicht des Heeren op het feest der weken" (Deut. 16^{11}) en op dat „der Loofhutten" Deut. 16^{13}) ; op het Loofhutten-feest in het Sabbaths-jaar moet de wet worden uitgeroepen voor het gansche volk en daartoe moeten vergaderd worden „de mannen en de vrouwen en de *kinderen"* (Deut. 31^{12}). Het Paaschfeest wordt gevierd bij het heiligdom en daarbij zijn de kinderen tegenwoordig, want immers wordt in Ex. 12^{20} vv. uitdrukkelijk voorgeschreven, de kinderen bij de viering van dit feest te onderrichten aangaande de beteekenis en het doel van zijne instelling. En daarmede worden niet bedoeld de kinderen van twaalf jaren oud en daarboven, maar ook die beneden dezen leeftijd zijn. Alle aanwijzing van den leeftijd, waarop men moest medegaan, ontbreekt in de wet. Het voorschrift is : „Drie malen 's jaars zullen alle uwe mannen voor het Aangezicht des Heeren verschijnen" (Ex. 23^{17}). Op grond

van Num. 1^{3} veronderstelt Keil[1]) dat tegenwoordig *moesten* zijn de mannen, die den leeftijd van twintig jaar hadden bereikt, zonder dat daardoor echter waren uitgesloten de vrouwen (cf. 1 Sam. 1^{3}) en de kinderen (cf. Luk. 2^{41}). Deze laatsten gingen dan ook al mede ver vóór hun twaalfde jaar. Dit blijkt duidelijk uit hetgeen Zahn[2]) vermeldt. Naar het voorschrift der Rabbijnen waren alleen de „kleinen" vrijgesteld van het maken der feest-reizen. Op de vraag, wie met „de kleinen" worden bedoeld, gaf de school van Hillel ten antwoord : „de knapen, die nog niet in staat zijn, de hand van hun vader te grijpen en zoo van de stad naar den tempelberg op te gaan", terwijl de school van Schammai de meening voorstond, dat er mede bedoeld worden de kinderen, „die dien weg nog niet konden gaan, rijdend op den schouder van hun vader." Ons mag de beteekenis van dezen strijd over de interpretatie van het Rabbijnsche voorschrift ontgaan — van belang is de vermelding er van, omdat daaruit duidelijk blijkt, hoe onder Israel de kinderen al heel jong meegingen naar de samenkomsten met den Heere.

De Nieuw Testamentische gemeente nam als van zelf sprekend deze practijk over. De Heiland is voorgegaan in het betoonen van zorg voor de kinderen: deze moesten tot Hem komen en mochten niet verhinderd worden, want hunner was het Koninkrijk der hemelen. Petrus wordt door den Heere geroepen, om voor de gemeente ziele-voeding te bereiden uit het Woord Gods, en dat niet alleen voor de volwassenen, maar ook voor de kinderen, want Jezus draagt hem niet slechts op, Zijne „schapen te hoeden", maar ook, en wel in de allereerste plaats, Zijne „lammeren te weiden" (Joh. 21^{15}). Niet minder dan de volwassenen, behooren ook onder het Nieuwe Testament, de kinderen tot Gods genade-verbond, want hun „komt de belofte toe met allen, die daar verre zijn, zoo velen als de Heere er toe brengen zal" (Hand. 2^{39}). De brieven der

---

[1]) Keil und Delitzsch. Commentar über das Alte Testament op Ex. 23^{17}.

[2]) Th. Zahn, Kommentar zum N. Testament op Lukas 2^{41}.

Apostelen, aan de gemeente gericht en in hare samenkomsten voorgelezen, gaan uit van de gedachte, dat ook de kinderen tegenwoordig zijn en bevatten opwekkingen en vermaningen, speciaal voor hen bestemd (C.f. Ef. 6^{1}, Col. 3^{20}, 1 Joh. 2^{13}).

Van de eerste tijden af zijn de kinderen dan ook aanwezig in de samenkomsten der gemeente. In de Oude kerk weet men zelfs niets van eene afzonderlijke onderwijzing der jeugd, maar acht men het voldoende, zoo slechts de kinderen de godsdienstoefeningen bijwonen en nu en dan eens in het bijzonder worden toegesproken in de homilie. [1]) In de Middeleeuwen wordt alles er op gezet, om de kinderen op te voeden tot gehoorzame leden der kerk en is men niet meer tevreden, met hun een plaats te geven in de gemeentelijke samenkomsten, maar roept men ze tot medewerking in den dienst, door ze aan te stellen tot helpers van den priesters bij het altaar en tot zangers in de kerk-koren.

Na de Hervorming doet men niet anders. Luther wilde niet alleen, dat de kinderen de drie diensten van den Zondag zouden meemaken, maar ook moesten ze op de week-dagen mee ter kerk komen, om 's Maandags en 's Dinsdags de verklaring van den Catechismus en de overige dagen de Bijbel-lezingen over de Evangelien en de Brieven te hooren. [2]) Hij meende, de kinderen niet beter te kunnen opvoeden voor het kerkelijk leven, dan door ze voortdurend de godsdienstoefeningen te laten bezoeken, ook die, waarin het Heilig Avondmaal werd bediend. Ook hij laat ze medewerken in de koren, niet alleen in de gewone, maar ook in buitengewone godsdienstoefeningen, als begrafenis- en de trouwplechtigheden. Zijne gedachte wordt algemeen aanvaard, gelijk ten duidelijkste blijkt uit het decreet, in 1588 door den Raad van Neurenberg uitgevaardigd, waarin bevolen wordt, dat „de kinderen vlijtig ter kerk moeten gaan, daar vroom de liederen moeten meezingen, onder de preek en

[1]) P. Biesterveld. Karakter der Catechese bl. 18.

[2]) Deutsche Messe und Ordnung der Gottesdienste 1526.

de andere plechtigheden zich niet achter pilaren of in andere schuilhoeken mogen verbergen, niet lezen of onder den dienst uit de kerk sluipen, nog veel minder op de straten, op de kerkhoven of andere plaatsen ronddolen." Bovendien werden in de Luthersche landen de onderwijzers verplicht, de schoolgaande kinderen in de scholen te ontvangen en ze vandaar uit naar de kerk te geleiden.

Calvijns gedachte is niet anders, dan die van Luther. Dat de kinderen de samenkomsten der gemeente bezoeken, is voor hem een uitgemaakte zaak. Van jongs af prent hij het hun in, dat ze ter kerk behooren te gaan en daar met eerbied moeten luisteren. In den Geneefschen Catechismus stelt hij de vraag : „Is het dan zoo noodige zaak, dat er herders zijn ?" en doet hij antwoorden : „Ja, en dat men hen hoore in nederigheid, ontvangende de leer van den Heere door hun mond. Zoodanig, dat wie hen veracht en weigert hen te hooren, Jezus Christus verwerpt en zich afscheidt van het gezelschap der geloovigen." Mat. 10^{40}, Luk. 10^{16}. [1])

Hoe men in ons land de zaak beschouwde, is duidelijk uit het besluit der Generale Synode van Dordrecht, genomen in de voormiddag-zitting van 30 Nov. 1618, „getrokken en geformeerd uit de adviezen bij geschrifte, zoo van de uitheemschen, als van de inlandschen overgeleverd." [2]) Daarin wordt uitgesproken, dat tot het ambt der ouders behoort, om o. m. „de kinderen met zich mede te nemen tot het gehoor des goddelijken Woords" ; en ook, dat „de schoolmeesters, hoofd voor hoofd, de schooljongens, die hun bevolen zijn, moeten brengen tot het gehoor der heilige predikatien, maar voornamelijk de catechetische, en naarstiglijk rekenschap derzelve moeten afvorderen". Uit dit besluit kan maar één ding worden geconcludeerd, dat n.l. de oude Gereformeerden de kinderen in de kerk verwachtten, niet alleen de oudere, maar ook de kleinen, die de school nog niet bezochten.

---

[1]) P. Biesterveld, Calvijn als Bedienaar des Woords.

[2]) Acta, Ed. Donner bl. 41 v.v.

Van het begin af heeft de kerk het standpunt ingenomen, dat ook de kinderen in de samenkomst der gemeente behooren te verschijnen. In die gemeente als organisme toch hebben ze hun plaats, en, zal de eenheid der gemeente openbaar worden, dan kunnen de kinderen niet worden gemist.

Pas in de laatste halve eeuw is er verzet tegen deze practijk opgekomen. Onze tijd met zijn gemis aan kerkelijk besef en met zijne meeningen, onder den invloed van het Rationalisme tot ontwikkeling gekomen, heeft ook de gedachte opgeworpen, om de kinderen niet meer mede te nemen naar de gewone samenkomsten der gemeente, maar voor hen afzonderlijke godsdienstoefeningen in te richten, waardoor in het kerkelijk leven is opgekomen het instituut van de „kinder-kerk''.

De „kinder-kerk'' heeft zich ontwikkeld uit de Zondagsschool. De laatste is van Engelschen oorsprong. In het begin der 19e eeuw ontdekte de boekdrukker Robert Raikes te Glocester, hoe tal van kinderen geestelijk en maatschappelijk dreigden ten onder te gaan. Aan zich zelve overgelaten door ouders, die voor een groot deel geene gelegenheid hadden, zich met hem te bemoeien ; al jong aan het werk gezet in de industrie, waarin ook kleine handen konden gebruikt worden — misten ze alle onderwijs, ook dat in de christelijke religie. Voor deze verwaarloosde jeugd richtte Raikes een school in op Zondag, waarin lezen en schrijven werd onderwezen en te gelijk kennis werd bijgebracht van de Bijbelsche verhalen. Deze soort van scholen verbreidde zich spoedig over geheel Schotland, maar, waar het volks-onderwijs op peil stond, werden ze een zuiver religieus instituut. Na 1825 zien we de Zondagsschool in de verschillende landen van Europa opkomen, tamelijk wel algemeen als een samenkomst, waarin tot kinderen wordt gesproken over de dingen van het Koninkrijk der hemelen.

Eerst stond de kerk tamelijk wel afwijzend tegenover deze nieuwe manier van Evangelie-verbreiding. Toen echter de Zondagsschool niet meer, als bij Raikes, eene *school* was,

maar eene godsdienstoefening voor kinderen was geworden, ontwaakte in de kerken belangstelling en meende men, dat het Zondagsschool-onderwijs binnen de kerkelijke sfeer moest worden gebracht. Men ging het beschouwen als de aanvulling van het onderwijs op de gewone scholen : „deze brengen het religieus *weten* bij, de Zondagsschool wekt religieuze stemmingen, gevoelens en wils-prikkelingen." Dit laatste is echter kerkelijk werk en daarom geen Zondagsschool, maar eene kinder-kerk ! Bovendien behooren de kinderen niet in de gewone samenkomsten der gemeente. „Zooals de volwassenen, hebben ook zij noodig en vragen ze hun eigen, met hun kinderlijken zin en uitdrukkingsvermogen overeenstemmende Zondags-wijding, d. i. hun eigen kerkelijk wijdings-uur. Dit mag niet zijn een Zondagsschool, maar nog veel minder eene altijd dezelfde stof repeteerende catechisatie". [1])

Verreweg de meeste voorstanders van de kinderkerk willen — met een beroep op Jean Pauls woord : „Toont aan de kinderen de heilige plaats der volwassenen" — de kinderen samenbrengen in de gewone kerk-gebouwen en verwachten een grooten invloed op de godsdienstige stemming, die over hen komen moet, wanneer ze het gebouw binnentreden, waarin ook hun vader en moeder gewoon zijn, zich neer te zetten. Anderen gevoelen echter niets voor het samenkomen in kerken. M. van Woensel Kooy acht ze [2]) voor de practijk ongeschikt : „Alles in een kerk is op menschen berekend en dan nog wel op menschen van de zeventiende eeuw. Onze kinderen zijn veroordeeld te zitten op de banken van onze voorvaders. Hunne kleine, onrustige beentjes, toch al voor beweging, en niet voor stilzitten bestemd, hangen af van de smalle, hooge regenten-bank en zweven in de lucht." Zij wil kerk-zalen, waarin aan alle paedagogische en aesthetische eischen, die de kinderkerk stelt, wordt voldaan. Voorloopig echter zal men, al was 't alleen pecuniae causa, wel minder

---

[1]) R. Emlein, Der Kindergottendienst bl. 3.

[2]) M. van Woensel Kooy, Wijding in de Kinderkerk bl. 5 v.v.

luisteren naar haar, dan naar Theodor Schäfer, die het samenkomen in kerken aanprijst, vooral omdat daarvoor geen bijzondere kosten behoeven te worden gemaakt. [1])

De leiding der kinderkerk berust bij den predikant. Hij neemt allereerst voor zijn rekening het liturgische deel, waarin aan de kinderen ruime medewerking wordt gegund. Na beeindiging van den Liturgischen aanvangs-dienst worden de kinderen in groepen van 15 tot 25 toegesproken door de helpers en helpsters, die alle dezelfde stof behandelen, welke ze te voren met den leider hebben bewerkt. Is het vertellen afgeloopen, dan is het woord aan den leider. Hij grijpt de hoofdgedachte van de behandelde stof en past deze toe op het hart en geweten van de kleine hoorders en hoorderessen. Hierna nog gezang, waarin de kinderen hem antwoord geven op het gehoorde, en ten slotte dankzegging en het uitspreken van den zegen.

Op deze wijze wordt de kinderkerk gehouden en in dezen vorm wint ze de sympathie van steeds meerderen. In Saxen werd ze al verplicht gesteld : eene verordening van het Evangelisch Luthersch landsconsistorium van 1 Dec. 1918 schrijft het houden van kindergodsdienstoefeningen voor alle gemeenten voor. Ook in ons land vindt ze warme voorstanders en zoeken steeds meerderen bij haar heil voor hunne kinderen. Zoo ver zijn we al, dat duizenden kinderen door haar de boodschap van den grooten kinder-Vriend vernemen.

Dit mag niet gering worden geacht : er is een zegen in, dien we niet mogen verderven. Toch kan, met alle waardeering voor de goede bedoelingen, die men heeft ; voor de liefde, die men toont en voor de inspanning, die men zich getroost — op de vraag, of onze kerken ook zulke samenkomsten voor de kinderen hebben in te richten, niet anders dan in beslist-ontkennenden zin het antwoord worden gegeven.

Tegen de kinderkerk immers kunnen terecht practische

---

[1]) P. R. E. Art. „Kindergottesdienst".

bezwaren worden ingebracht. 'k Wil slechts terloops op een paar wijzen, omdat ze van ondergeschikte beteekenis zijn, en, was het houden van kinderkerk principieel juist, ze slechts mochten worden gezien, om ze te overwinnen. Toch mogen ze wel even worden genoemd, om uit te laten komen, dat met het organiseeren van kinder-samenkomsten men werkelijk nog niet is, waar men meende te komen.

Allereerst dan is de goede gang in de kinderkerk van veel te veel menschen afhankelijk. Gesteld voor een oogenblik, dat ieder predikant zich zou kunnen ontwikkelen ook tot een uitnemend leider van de kinderkerk, waar zijn dan al de menschen te vinden, die voor het helpers-werk geschikt zijn? Theodor Schäfer, die in bijna lyrische tonen de voortreffelijkheid van de kinderkerk bezingt, wijst als *het* bezwaar aan het gebrek aan menschen, die op de rechte wijze het werk kunnen doen: niet alleen is menigeen meer vervuld met ijver, dan met kracht, maar ook is er menigmaal gebrek aan ernst: vrijwillig aanvaarde verplichtingen komt men niet na en dit komt uit in ongemotiveerd wegblijven, slechte voorbereiding, enz. Alle bezwaren, die men in dit opzicht in onze Zondagsscholen ontmoet, vindt men hier ook. Alleen zijn ze hier nog fataler, doordat de kinderkerk het karakter van kerkelijke samenkomst heeft.

Een tweede practische bezwaar, nog ernstiger dan het genoemde, vloeit voort uit het groepen-systeem. Verschillende groepen in ééne ruimte, beziggehouden door onderscheidene helpers en helpsters, zullen bezwaarlijk de wijding ontvangen, welke de kinderkerk wil geven. Wilhelm Herold, die zelf jarenlang kinderkerk heeft gehouden, onderschrijft de meening van Schreiber, dat in de kinderkerk alle diepere werking van het gemoed onmogelijk is; hij heeft opgemerkt, dat in de kinderkerk de kinderen zich heel veel aanwennen, dat ze juist nooit moesten leeren: n.l. droomen, praten en om zich heen zien in het Huis Gods. [1]) Hij dringt er dan ook ten sterkste

---

[1]) Wilhelm Herold, Vom kirchenbesuch der Schuljugend.

op aan, de kinderen weer mee te nemen naar de gewone samenkomsten der gemeente en de kinderkerk, zoo men die nog wil behouden, hoogstens te laten dienen voor het inleiden der kinderen in de liturgische plechtigheden van de kerk. Menschen, die zoo veel gevoelen voor het instellen van kinderdiensten, kunnen niet beter doen, dan de bezwaren van dezen man der practijk eens te onderzoeken!

Zwaarder echter dan de practische bezwaren, wegen de principieele bedenkingen, die tegen de kinderkerk gelden. Ja, als Alexis Schumann gelijk had en men mocht spreken van de „kinder-*gemeente*", dan zou men de kinder-kerk kunnen aanvaarden. Maar eene stichtelijke vergadering van kinderen, ook al zijn 't alle gedoopte kinderen, is geene gemeentelijke samenkomst. De leider, ook al is hij een Dienaar des Woords, heeft niet het recht en de macht, om er op te treden met ambtelijk gezag. „Kinderkerk-houden wordt een onkerkelijk kerkje spelen" en wel mag ter harte genomen de goedmoedige spot van Dr A. van Veldhuizen: „We moeten geen duo-decimo ouderlingetjes krijgen en diakentjes in zakformaat. Anders volgen straks nog de diakoniehuis-mannetjes beneden den leeftijd in plaats van er boven. Dan zou daarbij nog een ad hoc homiletiekje passen." [1])

Ook is de kinderkerk op deze manier afgeweken van haar oorspronkelijke bedoeling: het was er niet om te doen, om aan de kinderen hunne Zondagsche wijding te geven, maar om hun het Evangelie te brengen, daar de volwassenen zoo moeilijk bereikt konden worden. De kinderkerk is geen samenkomst van geloovigen, maar een Evangelisatie-middel. Dat is in 1888 al uitgesproken door D. v. d. Goltz [2]) en werd in 1914 niet minder duidelijk beweerd door Dietrich Vorwerk, toen hij zei: „De arbeid van de kinderkerk moet nog meer dan tot dusver, het karakter hebben van Evangelisatie-werk

---

[1]) Dr. A. van Veldhuizen, Katechetiek bl. 81.
[2]) D. v. d. Goltz, Das Bedürfnis besonderer Jugendgottesdienste bl. 8.

en inwendige Zending." [3]) En hoe nu gemeentelijke samenkomst en evangelisatie-vergadering met elkaar tot overeenstemming zijn te brengen, mogen de voorstanders der kinderkerk uitmaken — met onze Gereformeerde beschouwing van de dingen is het voor ons eene onmogelijkheid.

Het behoeft dan ook niet tot groote verbazing te brengen, dat de kinderkerk tot allerlei onkerkelijke practijken brengt. In kerkelijke samenkomsten toch mag alleen de kerkelijke ambtsdrager optreden. Dat is de helper in de kinderkerk niet. Daarom moet hij het gemaakt worden. In Saxen, waar men de kinderkerk verplicht heeft gesteld, heeft men dan ook in de vergadering der Synode van 28 Mei 1919 besloten de helpers en helpsters onder te brengen in een soort van „lagere geestelijkheid." Maar, wat boven alles moet worden bedacht, is, dat men de eenheid der gemeente vernielt. Immers het splitsings-proces gaat steeds verder. Niet alleen maakt men scheiding tusschen ouderen en jongeren, maar ook wordt de ééne kinderkerk tot tal van kinderkerkjes. Wil men consequent zijn, dan dient men rekening te houden met al de verschillen, die er zijn: van leeftijd, van gaven, van ontwikkeling, van cultuur-milieu, enz. Aanvaardt men met van Woensel Kooy, dat „een kind van vijf met een van twaalf meer verschilt, dan een jongen van zestien met een man van vijftig jaren" en daarom de vijfjarigen niet in de kerk der twaalfjarigen passen, dan valt het geheel hoe langer zoo meer in tal van brokken uiteen.

Geen wonder is het, dat de kinderkerk niet heeft bereikt, wat men er van verwachtte: n.l. de versterking van de belangstelling voor de Kerk. R. Emlein verklaart dienaangaande in zijn toch warm pleidooi voor de kinderkerk eerlijk: „Ook nu houdt bij duizenden, ook bij vroegere trouwe kinderkerkbezoekers, met de confirmatie, het bezoeken der godsdienstoefeningen op." Hoe kan 't anders? Menschen, die als

---

[1]) Dietrich Vorwerk. Wie hat sich auf Grund der gegenwartigen Verhältnisse der Kindergottesdienst in Zukunft zu gestalten? bl. 6.

kinderen hunne kinderkerk hadden, en die daarna de jongelieden-samenkomsten bezochten, zijn, wanneer ze volwassen zijn, ontwend aan de kerk en hebben niet meer het flauwste besef van het organisch geheel der gemeente.

Onze kerken mogen deze richting niet uit! Ook in dit verband mag met dankbaarheid geconstateerd, dat we bezitten eene belijdenis-kerk. Onze kinderen zijn geene voorwerpen van Evangelisatie, maar ze verkeeren dagelijks in eene christelijke omgeving, ze worden onderwezen op christelijke scholen en ze staan onder den velerlei invloed van het christelijk leven. Eene nieuwe manier, om ze weer aan den dienst des Heeren te gewennen, behoeven we niet te zoeken, want daartoe worden ze van jongs af, op velerlei wijze gewekt. De taak der kerk tegenover de gedoopte kinderen kan nooit zijn, om aan hen het Woord te bedienen in afzonderlijke kinderkerken.

Onmiddellijk echter brengt men hiertegen in, dat de Bediening des Woords, die zich op de volwassenen moet richten, nooit iets kan geven aan de kinderen: de prediking gaat uit den aard der zaak hun begrip te boven. Waar men dit niet alleen stelt als een feit, maar ook aanwijst als de oorzaak der onkerkelijkheid, waarin velen vervallen, wanneer ze zelfstandig worden, omdat immers „een ieder, voor wien als kind de kerk-gang een last en niet een lust is geweest, het juk afschudt, zoo spoedig hij tot vrijheid is gekomen", [1]) daar moet dit dringen tot het ernstig onderzoek, of deze meening als juist moet worden erkend en het uitgesloten is, dat, wat voor volwassenen geschikt is, niet de minste vrucht kan geven voor het ziele-leven der kinderen.

Indien juist is de gedachte, dat kinderen zoo goed als niets gemeen hebben met de volwassenen, dan is de Bediening des Woords voor hen onvruchtbaar. Staat het daartegenover zóó, dat kinderen kleine menschen en volwassenen groote kinderen

---

[1]) D. v. d. Goltz, Das Bedürfnis besonderer Jugendgottesdienste, bl. 5.

zijn, dan zal dezelfde Bediening des Woords voor beiden vruchtbaar kunnen wezen.

Nu bestaan er ongetwijfeld verschillen tusschen den volwassene en het kind. Onjuist is het echter, deze te zien als van principieelen aard, zoodat men aan het kind toeschrijft een toestand, als waarin de primitieve volken zich bevinden, ook al kan men tusschen kind en natuurvolk trekken van overeenkomst vinden : als b.v. dat ze beide lichtgeloovig zijn, dat bij beiden de zucht tot nabootsing sterk ontwikkeld is, dat beide nieuwsgierig zijn en belust op verandering, dat beide missen zelfbeheersching en logischen gedachtengang ; dat beide er toe neigen aan hunne luimen en hartstochten toe te geven ; dat beide mateloos zijn in lachen en huilen ; dat ze beide voorliefde hebben voor het zeldzame en het wonderlijke, voor sprookjes en mythen, voor tooverkunsten en sprookjesverhalen ; dat de kunst der primitieven en het spel der kinderen op éëne hoogte staan.

Laat dit zoo zijn, dan gaat het toch veel te ver, om te zeggen, dat het kind veel meer overeenkomst toont met den wilde in de verte, dan met den volwassene in de nabijheid. Nooit mag vergeten worden, dat onze kinderen in het bezit zijn van de cultuur-goederen, die hier zijn verworven, en, wat nog meer zegt, dat ze erfgenamen zijn van het Verbond Gods, gedoopt als ze werden in den Naam des Heeren en dat ze dagelijks in aanraking komen met de uitingen van het christendom. De verschillen tusschen kinderen en volwassenen zijn er : bij kinderen staat denken en overwegen ten achter bij gevoelen en willen, bij bewegen en doen. In hun denken heerscht meer de fantasie, dan de logica, in hun willen ontbreekt de zelfbeheersching. Kinderen leven in sterkwisselende stemmingen, koesteren allerlei tegenstrijdige wenschen, zien allerlei fantastische dingen, hebben allerlei wazige denkbeelden — maar dit alles onderscheidt hen niet principieel, maar alleen gradueel van de volwassenen : zij behooren bij deze en leven met hen in eenzelfde geestelijk milieu. Aan

hen gaat daarom niet voorbij, wat tot de volwassenen gezegd wordt.

Een ander bezwaar is, dat de kinderen niet kunnen verwerken, wat in de Bediening des Woords hun wordt aangeboden. Dit is waar, maar mogen kinderen niet anders hooren, dan wat ze onmiddellijk verstaan? Prof. Bavinck noemt het de fout van de moderne paedagogiek, dat ze aan de kinderen niets wil geven, dan wat deze begrijpen.[1]) Van verstaan in den vollen zin van het woord is natuurlijk geen sprake. Maar is dit zoo erg? De tijd der suprematie van het intellect is immers weer voorbij en men komt al meer terug van de idee, dat aan kinderen alleen maar mag gezegd worden, wat ze terstond verstaan. „In de psychologische wetenschap is een nieuw woord aan de orde: men spreekt van den invloed van het onbewuste leven. Men heeft opgemerkt, dat allerlei woorden, voorstellingen en ervaringen, waarvan de herinnering is verloren, toch in het geestes-leven zijn opgenomen. Bij het kind zijn de onbewuste krachten het sterkst. Het houdt geene zelfbespiegeling. Met gewichtiger werk is hij bezig. Zijn arbeid is opnemen en ontvangen. Met al zijn krachten verzamelt hij indrukken en bewaart deze in de voorraadschuur voor latere jaren. Hij doet het werk van een honingbij, die honing verzamelt, kamers bouwt en verzegelt tot den wintertijd. Zoo neemt het kind op, niet alleen met zijn begrip, maar met zijn ooren, met zijne oogen en met al de kracht van zijne jonge ziel. Die indrukken blijven in het onderbewuste bewaard. Dat zijn de krachtige en vormende invloeden, die wel onzichtbaar en omsluierd werken, maar voor een groot deel, misschien het allergrootste deel, de persoonlijkheid bepalen."

Ging het nu bij de Bediening des Woords alleen om het intellectueele verwerken van de behandelde stof, dan zouden de kinderen daarvan weinig of geen profijt trekken. Daarvoor is hun kracht nog te klein, en vooral hun concentratie-vermogen nog te gering.

---

[1]) Dr H. Bavinck, Paedagogische beginselen, bl. 143 v.v.

De preek is echter niet een betoog, dat zich alleen richt tot het verstand, maar ze is het brengen van het Woord Gods tot de heele ziel met al hare krachten en vermogens, met al hare zwakheden en gebreken, met al hare angsten en benauwdheden. En de vraag is alleen, of dit bediende Woord „Anklang" kan vinden, ook in de ziel van het kind.

Zullen we hierop het antwoord vinden, dan is het noodig er ons rekenschap van te geven, hoe de kinder-ziel staat tegenover God en de dingen Gods.

Allereerst zij er in dit verband aan herinnerd, dat in de kinderen is eene *natuurlijke* Gods-kennis : „ook in hen breidelt God in Zijne algemeene genade de ongerechtigheid, door in hen nog te onderhouden verstand en rede, bewustzijn en geweten, natuurlijke liefde en waarheidsliefde, godsdienstige en zedelijke beseffen, gevoel van schaamte en eer, vrees voor schande en straf." [1]) Ze hebben besef van God en Zijn bestaan. Dat is voor hen eene verschrikking en eene heerlijkheid. Er is eene donkere zijde en eene lichtzijde in het bezit van de natuurlijke Gods-kennis : het kind verstaat, dat God te duchten is : maar ook dat hij weldadig is. [2]) „De kinderangsten zijn de onbevangen uitingen van het bevende menschen-hart, dat in volle realiteit ervaart den vloek van God om de zonde. Maar zooals het kinder-hart den toorn Gods aanvoelt achter Zijne angsten, zoo voelt het ook de genade achter eigen leven en dat der natuur. 't Mysterie der zonde en dat der genade liggen diep in ieder menschen-hart. En het kind leeft nog met open ontvankelijk hart."

Hierom al sluit zich de Bediening des Woords aan aan het ziele-leven der kinderen. Maar behalve dit, is er iets van nog grooter beteekenis. Onze kinderen hebben niet alleen eene natuurlijke Gods-kennis, want naar de belofte zijn ze erfgenamen des Verbonds : „alzoowel als de volwassenen zijn ze in het

---

[1]) Dr H. Bavinck, Paedagogische beginselen, bl. 91 v.v.

[2]) Cf. A. Janse, Religieuse ontwikkeling bij kinderen. Paedagogisch Tijdschrift. Febr.-Maart 1925.

Verbond Gods en in Zijne gemeente begrepen en hun wordt door Christus' bloed de verlossing van de zonden en de Heilige Geest, die het geloof wekt, niet minder dan den volwassenen toegezegd". Naar Gods belofte, mogen we aanvaarden het groote, dat ook kinder-zielen zijn wedergeboren tot eene levende hoop en dat er in hen is niet maar natuurlijke Gods-kennis, maar levende kennis van God in de gemeenschap van Christus.

Waar het zoo staat, daar behoeft het geene verwondering te wekken, dat kinderen blijken kunnen geven van vroomheid, maar ook van strijd en ongeloof. Het kan niet volgehouden worden, dat kinderen van de geestelijke dingen geene beseffen hebben. De openbaring van hun geestelijk leven mag anders zijn, dan bij de volwassenen — in het wezen der zaak is het bij beiden hetzelfde. Ofschoon de kinderlijke manier eene andere is, dan die der groote menschen, ze komt voort uit dezelfde gevoelens. Principieel is er geen verschil tusschen het schuldbesef en het geloofs-vertrouwen der kinderen en dat hunner ouders, evenmin als tusschen beider twijfel en ongeloof. Wanneer een klein meisje, dat, na haar avondgebedje, de vraag doet, wat dat toch eigenlijk beteekent dat vragen aan den Heere om haar in den nacht te bewaren, en, na daarop het antwoord te hebben gekregen, een poos nadenkt en dan angstig wordt en zegt: „Die hier boven moet niet op Trijn passen, maar vader en moeder", dan is ze niet anders, dan haar ouders, die ook zoo vaak hun vertrouwen op een schepsel, in plaats van op God, stellen. En wanneer de kleine Piet, na een fijn portietje apenooten met zijn zusje te hebben verorberd, zoo maar in eens zucht: „Zus, wat is het toch vreeselijk, dat we allemaal dood moeten gaan", dan bewijst hij, dat zijn jongens-ziel dezelfde angsten doorstaat, die ook de ouderen telkens weer gevoelen.

De Bediening van het Woord zal dan ook aan de kinderen niet voorbijgaan. Zeker, de kinderen zullen de heele preek niet volgen. Trouwens, het zijn niet de kinderen alleen, die dat niet doen. Het kan best gebeuren, dat ze al hun aandacht

schijnen te besteden aan de van moeder gekregen pepermunt of aan het plaatje, dat ze in het kerkboek vonden, maar daarmede is nog niet bewezen, dat, van wat er gezegd wordt, niets tot hen doordringt. Ouders laten hunne kinderen wel eens in de huiskamer blijven, omdat ze zoo heel stil zitten te spelen in hun hoekje ; maar dan is 't wel eens een zeer onaangename verrassing, te moeten merken, dat geen woord van 't gesprek hun is ontgaan, ofschoon ze zoo heelemaal in hun spel verdiept schenen. Zoo ook is het niet zelden eene verrassing — en dan eene aangename — te mogen merken, dat een kind in de kerk heel wat opving.

Ook bij de kinderen doet het Woord des Heeren al wat Hem behaagt. Ook op het kinder-hart is het Woord aangelegd : het draagt daarin denkbeelden in, die pas later, misschien veel later, tot het bewustzijn komen. Het wekt gewaarwordingen, die, naar allen schijn, spoedig weer verdwijnen, maar die inderdaad nooit weer vernietigd worden. Het roept tot daden, die met veel strijd in het jonge leven worden verricht. Het wekt tot geloof en bekeering, die op kinderlijke wijze worden betracht. Altijd, maar vooral bij de bearbeiding der kinderen, hebben we te vertrouwen, dat het brood, op het water uitgeworpen, gevonden *zal* worden, zij het dan ook na vele dagen. Een kind zal nooit kunnen zeggen, dat het „zoo veel aan de preek heeft gehad", maar dit sluit niet in, dat de preek hem niet veel heeft gegeven.

Is alleen vrucht denkbaar, zoo de geheele preek intellectueel wordt verwerkt, dan hoeven de kinderen niet tot den Dienst des Woords te komen. We aanvaarden echter, dat de Heilige Geest het bediende Woord toepast, ook aan kinderharten en daarom twijfelen we niet, of ook voor hun zieleleven blijft de vrucht niet uit.

Natuurlijk wil dit niet zeggen, dat wij het Woord Gods nu maar kunnen bedienen, alsof er geen kinderen in de kerk zijn. Want de tegenwoordigheid der kinderen stelt juist

eigenaardige eischen aan de Bediening des Woords. En daaraan niet alleen!

Ook de kerkeraad heeft er rekening mede te houden en eene zitplaatsen-regeling te maken, waarin dit uitkomt. In 1528 zag men in Neurenberg al in, dat het verkeerd ging, zoo men de kinderen liet zitten in schuilhoeken en achter pilaren, en werd dit bij raads-decreet verboden. We zouden haast wenschen, dat eenige autoriteit ook een eind kon maken aan de wantoestanden, die er bij ons zijn en tot de orde riep die kerkeraden, die voor de kinderen een plaats ergens achter op eene galerij precies goed genoeg vinden; en die ouders, die in vroomheid-met-een-geurtje zóó gesteld zijn op hun eigen geestelijke genieting, dat ze hunne kinderen niet bij zich willen hebben, omdat ze anders zoo afgeleid worden. Laat men de kinderen bij elkander zitten, dan gaan ze zich met elkander vermaken op minder stichtelijke manier, en, hoe meer ze zich in de kerk vermaken, hoe vervelender ze het er vinden, want immers voor het spel vinden ze buiten de kerk-muren veel gunstiger gelegenheid.

Nog iets anders moet bedacht! Ter wille van de kinderen, en niet van hen alleen, moet de dienst een vlug verloop hebben. „Ter verpoozing van den aandacht" moet er niet te weinig gezongen worden. Vooral ook met het oog op de kinderen is het zoo noodig, dat we voor kerkelijk gebruik een goeden zangbundel in ons bezit krijgen. Kinderen zingen graag. Voor de kleinsten wordt het een feestelijke kerk-gang, zoo er eens opgegeven wordt: „Opent uwen mond" of: „'t Hijgend hert". De kinder-ziel heeft het gezang noodig, nog meer dan die der volwassenen. Het beteekent niets, zoo ze de woorden eenigszins wijzigen naar hun begrip, zooals het meisje, dat met geestdrift zong: „Zelfs vindt de musch een huis, o Heer, de zwaluw legt zijn *jongens* neer in 't kunstig nest bij een *lantaren"*, want ditzelfde kind vond dan toch maar het mooist. „'k Zal van de deugd der milde goedheid zingen, van 't heilig recht der strenge rechtsgedingen", immers ze had het ontdekt in haar vader, dat de milde goed-

heid en het strenge rechtsgeding bij elkander behooren. Van de kinder-kerk, die we veroordeelen, kunnen we overnemen, om in onze godsdienstoefeningen niet te weinig te zingen. Een preek zonder tusschenzang is voor vele volwassenen al te machtig, maar dan toch zéker voor kinderen!

Tenslotte moet gewezen worden op het gebed. Het „lange gebed" heeft eene vermaardheid verworven, waarover we ons allerminst hebben te verheugen. Van al het zware, dat van ons gevraagd wordt, is het bidden met en namens de gemeente wel het allerzwaarste: wat er in het hart der gemeente is, hebben we te peilen en dit te brengen tot het Vader-hart Gods. Zoo heel licht wordt dit gewoonte-werk, waarbij doode cliché-termen in de plaats van levende woorden komen of een dor betoog het bekend-maken der nooden bij God vervangt. Kinderen voelen dit onmiddellijk. Een kleine jongen had het „Onze Vader" geleerd en toen zei hij: „Opzeggen kan ik het wel, maar bidden niet." Kinderen vooral merken het, wanneer wij een gebed opzeggen, in plaats van het te bidden. Waarlijk bidden eischt groote inspanning en daarom moet het gebed kort zijn, daargelaten de uitzondering, dat velerlei nood ons inderdaad „op de ziel wordt gebonden."

En nu de Bediening des Woords zelve!

Deze moet rekening houden met de tegenwoordigheid der kinderen. Neen, niet zóó, dat er aparte kinder-preeken worden gehouden. Wanneer we zouden willen gaan toegeven aan den drang, die op ons wordt uigeoefend, dan is het binnenkort zóó ver, dat iedere Zondag een eigen speciaal karakter krijgt. We zijn er zoo langzamerhand aan gewend geraakt, dat men van ons wil hebben preeken, die beantwoorden aan den hollen eisch, dat ze zich moeten aansluiten aan de cultuur van dezen tijd: „paedagogische preeken" en „sociale preeken" en „litteraire preeken" en „problemen-preeken". Nauwelijks begint de wereld weer wat religieus te worden en is de psychologie tot hare eerste resultaten gekomen, of men gaat roepen om speciale preeken, die zich aansluiten aan het onderscheiden ziele-leven: preeken voor kinderen, voor jonge lieden, voor

mannen en voor vrouwen. Hoeveel we ook aan de specialisten hebben te danken, de Dienaar des Woords mag nooit een specialist worden : hij moet het bosch zien en niet de boomen; de gemeente en niet de individuen en hij heeft het Woord te brengen tot de menschen-ziel, d. w. z. èn tot de ziel van het kind èn tot die van de jonge lieden èn van de mannen èn van de vrouwen.

Niet minder moet er tegen gewaakt worden, ter wille van de kinderen, onze preeken, kinderachtig te maken, door verhaaltjes en anecdoten in te lasschen, die den ernst uit de Bediening des Woords wegnemen. Bovendien gaan ze in den regel aan de kinderen voorbij, terwijl de ouderen ze flauw en zonder pit vinden. En op deze manier bestrooien we onze rede met bruine suiker, wat niet precies hetzelfde is als het „besprengen van ons Woord met zout", waarvan Paulus spreekt (Col. 4^{6}). Ook is de voorraad spoedig uitgeput, zelfs al gebruiken we een „homiletisches Lexicon" als dat van Christian Stock.

Evenmin ligt de oplossing in de bijzondere aanspraken, die in de Bediening des Woords tot de kinderen worden gericht. Er zijn zonder twijfel gelegenheden, waarin deze eene vanzelfsheid zijn. Wie zal, wanneer hij b.v. preekt over het sterven van Jerobeams zoon, „in wien iets goeds was", of over den kinderdoop, of over het gebod, om vader en moeder te eeren, zich ook niet in het bijzonder tot de kinderen richten? Dit is echter uitzondering en moet uitzondering blijven. Evenmin als het vroeger in orde was, dat men in de „toepassingen" zich voortdurend wendde, eerst tot de „onbekeerden" en daarna tot de „bekommerden" en ten slotte tot de „bekeerden" — zou het in overeenstemming met den eisch zijn, zoo wij de beteekenis van het Woord Gods altijd maar weer speciaal gingen toepassen op de kinderen en de andere groepen.

Bediening des Woords stelt hooger eisch, dan het aanwenden van goedkoope trucs. Preeken is het allerheerlijkste, waartoe een mensch kan verwaardigd worden en daarom is

het tegelijk het allermoeilijkste, waartoe hij kan worden geroepen: het vraagt eenerzijds het indringen in de verborgenheden Gods, gelijk ons die in de Heilige Schrift zijn bekend gemaakt en anderzijds het verstaan van de roeringen en bewegingen der menschen-ziel. Altijd staan we tusschen de beide wonderen: het wonder Gods en het wonder des menschen, beide ongrijpbaar en onbegrijpelijk. Het predikantenleven heeft de weelde en den last van het herders-leven, waarin het *hart* gezet moet worden op de kudde: op de schapen, maar ook op de lammeren. Dit brengt in ons leven de groote spanning, want we moeten kennen en in ons hart opnemen allen, die ons werden toevertrouwd en van wier zielen we straks rekenschap zullen hebben af te leggen, en wat is er onder hen eene rijke verscheidenheid, zoowel wat de persoonlijkheden, als ook wat de levens-omstandigheden betreft: er zijn ouden en jongen, rijken en armen, intellectueelen en minder ontwikkelden, patroons en arbeiders, menschen met vijf talenten en met één talent, vaders in Christus, die vaste spijze en kinderen in de genade, die melk noodig hebben. In de Bediening des Woords moeten ze allen hun bescheiden deel ontvangen, moeten ze bevestigd worden in het kindschap Gods of opgeleid worden tot menschen Gods. Aan die allen hebben wij het ééne Woord te brengen.

Heders-werk is zóó, dat het menigmaal brengt tot de verzuchting: „Heere, zend een ander", maar aan den anderen kant kan het gedaan worden in de kalme zekerheid, dat het nooit tevergeefs zal wezen en bovendien mogen we, wanneer ons de wijsheid ontbreekt, die van God begeeren. Het prikkelt echter ook tot voortdurende werkzaamheid en krachtige inspanning, want er is geen rust denkbaar voor hem, die beseft, dat de gemeente in haar geheel een plaats moet hebben in zijn hart.

Onder al de anderen geldt dit ook ten opzichte van de kinderen, die zijn leden van de kerk. Ook wat er omgaat in hunne harten, ook wat zij hebben aan idealen, ook hunne zonden en gebreken, ook hun zuchten en wankelen, ook hun

blijdschap en vreugden — ze mogen voor ons geene onbekende grootheden zijn.

En al zullen we bij lange na niet alles, wat er in een tijd als de onze, waarin de psychologische studiën bloeien, kunnen lezen en verwerken, we zouden toch gemis aan verantwoordelijkheids-besef toonen, zoo we geene nota namen van de onderzoekingen aangaande het ziele-leven der kinderen, speciaal van hunne religieuse beseffen. Hoe beperkt de studietijd ook mag wezen en voor hoe onderscheidene onderwerpen die ook wordt opgeëischt, we hebben er in ieder geval zóó veel aan te doen, dat we in staat zijn, de richt-lijnen te zien, waarlangs we ons werk aan de kinderen kunnen stuwen.

En verder kunnen we ons troosten met het woord van den ouden Gunning, dat er meer valt te leeren van de menschen, dan uit de boeken. In de gezinnen vinden we ook de kinderen, en het mag gemakkelijk wezen, maar in orde is het niet, om onze heele kinder-bemoeiïng te laten opgaan in het stereotiepe: „Wie waren de eerste menschen?" of: „Ken je wel een psalmversje of een tekst?" We zijn er ons vaak veel te weinig van bewust, dat er ook kinderen zijn en wel kinderen, die iets van ons verwachten en van wie Jezus wil, dat ze tot Hem zullen komen, zonder dat iemand ze daarin verhindert. „Den Joden een Jood en den Grieken een Griek" — daarvan is de consequentie voor hen, die „allen alles moeten worden: „den kinderen een kind." En dit niet, zonder ter harte te nemen de opwekking van Dietrich Vorwerk, om „voor de kinderen te bidden, want aan dezen eisch zullen we niet kunnen voldoen, zoo we niet vlijtig inblikken in het leven van het kind en in de ziel van het kind." [1])

Op deze manier komen we dicht bij de kinderen te staan en houden we van zelve rekening met hen in de Bediening des Woords. Zoo de gemeente maar is in ons hart, is er bij de voorbereiding van de preek contact met die gemeente en wordt de preek, ofschoon voor de gemeente in haar geheel

---

[1]) Dietrich Vorwerk, Kindergottesdienst und Kinderseelenkunde, bl. 13.

bestemd, vol van allerlei trekjes, die persoonlijk treffen en individueel worden verstaan.

Al is dit het belangrijkste, er kan in dit verband nog meer worden genoemd.

Vooral ook ter wille van de kinderen, hebben we over de dingen des Heeren te spreken als over de werkelijkheden, die eeuwig zijn. Het moet alles leven in de Bediening des Woords. Het kind heeft niet de minste waardeering voor abstracties. Het heeft eene voorstellings-wereld, die menigmaal verrast door hare perspectieven. We kunnen in ons preeken gerust „kinderlijk" zijn, wat heel iets anders is, dan „kinderachtig." In de prediking moeten we *laten zien,* wat er is aan schatten, die nooit vergaan. Wanneer we ons ook eens met kinderen bezig houden, kunnen we in dit opzicht zoo veel van hen leeren. Het was eene zeer arme periode, toen „men zich niet bekommerde om de voorstellings-wereld van het kind, maar in hoogdravende taal het zijne wijsheid ingoot. De tijd van den pedanten schoolmeester viel samen met den deftigen dominé, die hoog in de lucht stond te preeken en geen woordje had voor de arme zielen aan zijn voet." [1]) Daarbij hebben we er ons van bewust te wezen, dat we het Evangelie brengen in den tijd, die de onze is. Dat treft de kinderen. En dan niet op de bizarre manier van sommigen, die de moderne duitsche opvatting van de schilderkunst meenen te mogen toepassen op de homiletiek en Abram uit Ur laten wegtrekken in een auto en hem met Lot laten telefoneeren, wanneer deze in Sodom woont ; en ook niet op de aanstellerige manier van anderen, die *het* gevleugelde woord van *den* mode-filosoof of *den* vers-regel van den dichter, die momenteel in trek is, voortdurend misbruiken, maar op de krachtige manier van stevige menschen, die uit het Woord, dat bestemd is voor alle tijden en voor alle menschen, van Christus wege datgene hebben te zeggen, wat deze generatie raakt. Dat is het, wat kinderen — en hen niet alleen — boeit.

---

[1]) Dr H. Bavinck, Paedagogische Beginselen, bl. 147.

Dit geldt niet slechts ten opzichte van de historische en profetische stoffen, maar ook ten opzichte van de dogmatische. „Dat God bestaat, dat Hij rechtvaardig en barmhartig is, dat wij zondaren zijn en straf verdiend hebben, dat Jezus gekomen is, om zondaren zalig te maken, enz., dat zijn altemaal heerlijke, heilige dogmata. En het kind verstaat ze zeer goed, veel beter, dan wij denken. Jezus heeft zelfs gezegd, dat wij, volwassenen, kinderen moeten worden, om ze te verstaan en in Zijn Koninkrijk in te gaan" — zegt Bavinck. [2]) Maar hij voegt er aan toe: „Onderwijzer en predikant zullen die dogmata het zuiverst, het levendigst, het bevattelijkst voorstellen, als ze bij den Bijbel ter school gaan. Daarin geeft God ons het aanschouwelijk onderwijs in Zijn dogmata."

Dat met dit alles in overeenstemming moet zijn de taal, die we gebruiken en de toon, dien we aanslaan, spreekt eigenlijk zoo van zelf, dat het niet eens bijzonder hoeft te worden genoemd. Onze taal zij die van heden! Ieder, die Schilders „Kerktaal en leven" las, schaamt zich vast, telkens wanneer hem een holle term ontvalt. Met name hebben de kinderen er recht op, dat we de dingen frisch en vroolijk zeggen. Anders begrijpen ze niet, wat we staan te beweren. Het is meer gewenscht, in 't Grieksch te preeken, dan in versleten chiché-termen, want wat is ellendiger, dan zijn goede eigen taal te hooren en van de rammelende woorden den zin niet meer te onderscheiden?

En de toon! Kinderen hebben tegenzin in alles, wat onnatuur is. Alle valsche pathos en alle opgelegde sentimentaliteit zijn hun een gruwel en een ergenis. Er zitten in onze kerken misschien oude vrouwtjes, weer smaak langzamerhand zóó gedegenegeerd werd, dat ze het het allerprachtigste vinden, wanneer wij ons op de allerleelijkste manier staan aan te stellen — maar kinderen doen het niet! Ze willen ons natuurlijk hooren praten, en, om de kleinen niet te ergeren, hebben we er ons op toe te leggen, gewoon te zijn, gewoon

[2]) Dr. H. Bavinck, Paedegogische Beginselen, bl. 155.

te doen en gewoon te praten. Geen aanstellerij in houding en toon, maar alles echt en doorleefd : ons zuchten, ons vermanen, ons juichen! En het jonge hart gaat open, om Gods Woord te ontvangen.

Stelt zoo de tegenwoordigheid der kinderen eigenaardige eischen aan de Bediening des Woords, tot nadeel van de gemeente behoeft dit niet te wezen, want aan de diepte wordt geen afbreuk gedaan. De heilige kunst in het preeken is, de dingen zóó te zeggen, dat iedereen er vat aan heeft, zij het dan ook, dat de een den zin dieper zal doorgronden, dan de ander. Bij alle preeken leve in ons de herinnering aan het woord van Luther : ,,Terwille van de eenvoudigen en van het jonge volk, die dagelijks in het Woord Gods moeten geoefend en opgevoed worden, moet men lezen, zingen, preeken, schrijven, dichten en als het hielp en van nut was, dan zou ik daarvoor met alle klokken willen luiden en met alle orgels willen pijpen en alles willen laten klinken, wat slechts klinken kan." Want ten slotte blijft het altijd-maar waar, dat het voor de wijzen en verstandigen is verborgen, maar dat het aan de kinderen wordt geopenbaard. In onze preeken moet iets zijn van wat in de Schrift is : een Woord voor allen. Dat kan het worden, zoo we ons allereerst richten op de kinderen, maar dat wordt het nooit, wanneer we alleen mikken op de grootsten in de achterste gelederen, want dan schieten we over de kleinen heen..

Echter, niet alleen heeft de kerk en hebben de predikanten eene roeping tegenover de kinderen ten opzichte van de Bediening des Woords, maar ook de ouders, die bij de Bediening van den Doop aan hunne kinderen het indertijd hebben beloofd, dat ze hen zouden onderwijzen in de leer der Schrift. In het tevoren genoemde besluit der Dordtsche Synode lezen we : ,,Het ambt der ouders is, tehuis hunne kinderen en ook het gansche huisgezin, hun toevertrouwd, in de beginselen der Christelijke religie op het vlijtigst naar eens ieders begrip te onderwijzen, ernstiglijk en met vlijt tot de vreeze Gods

en oprechte godzaligheid te vermanen, tot de oefening van heilige huisgebeden te gewennen, met zich mede te nemen tot het gehoor des Goddelijken Woords, *de gehoorde predikatiën, inzonderheid de catechetische vlijtig met hen te verhalen,* enz." En verder: „Indien eenige ouders, belijdenis doende der Geref. religie, in dit heilig werk nalatigen worden bevonden, zullen zij door deftige vermaningen der predikanten, er zoo de zaak het vereischt, door censuren van den Kerkeraad tot hunnen schuldigen plicht gebracht worden."

De gedachten, in 1618 uitgesproken aangaande de plaats en de taak der ouders, zijn ook voor ons besef nog juist. Daarmede staat het anders, dan met die, welke toen heerschten ten opzichte van het werk der schoolmeesters. Wij denken er niet meer aan, de onderwijzers op te dragen, om vóór kerk-tijd hunne leerlingen samen te roepen in het schoolgebouw, ze van daar naar de kerk te geleiden, over hen te waken in de samenkomst der gemeente en hen te examineeren aangaande de gehoorde predikatiën.

Dat staat onder ons nu eenmaal anders, dan bij anderen. We zijn het niet geheel eens met von der Goltz, wanneer hij zegt: „In de kerken der Reformatie werd het onderhouden van christelijke gemeenschap in huis en school voor het voornaamste middel van catechetische opvoeding der gedoopte jeugd gehouden. Principieel moet dit worden vastgehouden." Wel weer, wanneer hij schrijft: „Het ambt der ouders kan door niets anders, ook niet door pastoralen arbeid vervangen worden. Ik vind het een der grootste kwalen van onzen tijd, dat de verantwoordelijkheid en de arbeid voor de christelijke opvoeding der kinderen veel te veel door de familiën wordt overgelaten aan de school en het kerkelijk ambt."

Ook Herold gaat hier niet in de juiste richting. In zijn boekje „Vom Kirchenbesuch der Schuljugend" komt hij tot de conclusie: „Het bezoek der godsdienstoefeningen en door de kinderen moet weer allerwege door vaste discipline geregeld worden." En wanneer hij dan de vraag stelt, wie met de uitvoering hiervan moet worden belast, dan noemt hij het

wel het schoonste ideaal, zoo deze zaak rustig kon worden overgelaten aan de ouders, en haalt hij wel aan een uitspraak van Scheiermacher, waarin het ingrijpen der kerk in de opvoeding een supplement van de familie-opvoeding wordt genoemd — maar dan meent hij toch, dat de ouders niet aansprakelijk mogen gesteld worden, want immers: ,,de ervaring der eeuwen leert, dat zelfs niet op wereldlijk gebied zóó veel vertrouwen aan de opvoeding der ouders kan worden geschonken, dat niet het welzijn van staat en volk gebiedend zeer verregaand ingrijpen van den staat in de ouderlijke opvoeding noodzakelijk maakt. — Daarom moet ook de school wil ze niet slechts intellectualistische leer-school, maar paedagogische opvoedings-school, levens-school zijn, zich met de uitvoering van dezen regel belasten. Werden de godsdienstoefeningen weer schoolzaak, welk een zegen kon dat worden voor ons volk!"

In onze kringen heeft de school een eigen plaats gekregen. Ze is voor ons ,,levens-school", ook zonder dat ze zorgt voor den kerkgang der kinderen. Van haar verlangen we in dit opzicht niets. Alleen zien we, ook met het oog op de kinderen, de onderwijzers graag in de gemeentelijke samenkomsten verschijnen. En al zijn we het niet eens met Schreiber, wanneer hij betoogt, dat een onderwijzer zijne leerlingen naar de kerk behoort te geleiden, we onderstrepen graag zijn woord: ,,Een compleet man toont, wat hij is, ook buiten de school. Hij schaamt zich niet, om zijne innige verbouding tot den eeredienst zijner gemeente te openbaren. Van sterkte en niet van lafheid geeft hij, ook hierin, zijne leerlingen een voorbeeld."

Onder ons is de toestand in zóó verre gunstiger, dat de ouders hunne kinderen nog wel mee ter kerk nemen. Maar voor het overige kunnen we wel klaagliederen zingen. Als we eens zóó ver teruggingen op Dordt, dat we de censuur gingen toepassen op de ouders, die nalatig zijn in het ,,verhalen" van de gehoorde predikatiën met hunne kinderen, dan

zouden de kerkeraden in dit opzicht heel wat werk er bij krijgen.

Ook in den Gereformeerden kring laat men maar al te gaarne de zaken over aan de school en het kerkelijk ambt. „Men heeft er zelf zoo weinig verstand van", „dominé en meester moeten maar wat van de jongens maken" — dat zijn uitdrukkingen, waaraan we maar al te veel zijn gewend geraakt. Wanneer het geweten eens begint te spreken, brengt men het al spoedig weer tot zwijgen door zich te verontschuldigen met de groote drukte, waarin men de gansche week leeft, waarom men meent, op den Zondag wel eens heelemaal rust te mogen hebben. De besten meenen hun volle plicht te hebben vervuld, indien ze den Zondag overhoord hebben, die in de week op de catechisatie door de kinderen moet worden opgezegd. En zoo ziet men, dat de kinderen ter kerk gaan, enkele indrukken opvangen, maar voor het overige aan zich zelf worden overgelaten. Er valt wat zaad in het jonge hart, maar er is niemand, die er verder voor zorgt. Kinderen kunnen een preek niet verwerken, maar thuis zijn vader en moeder, die het wèl kunnen. De boterhammen snijden ze voor de kinderen in kleine stukjes, maar het groote brok preek, daar laten ze ze over het algemeen mee zitten.

Geen kwaad zou het kunnen, zoo onze ouders er zich weer wat meer van bewust werden, dat zij, zij in de eerste plaats, verantwoordelijk staan voor de opvoeding van hunne kinderen. Wij willen *geen kinderkerk*, maar we hebben *wel de huis-gemeente*, waar, wat in de kerk werd gehoord, nog eens in het kort kan worden weergegeven en met de kinderen kan worden besproken. Op deze manier leeren kinderen ook den technischen kant van de preek kennen, zoodat ze deze steeds gemakkelijker leeren volgen, maar leeren ze bovenal het Woords Gods onderscheiden en toepassen op eigen hart en leven. In het roepen om kinder-kerken schuilt niet weinig gemakzucht, omdat, komen deze er, men nog wat rustiger rustig kan blijven.

Van de oude huis-catechisatie moet daarom in ieder geval

worden hersteld het bespreken van de preek met de kinderen, die men medenam tot de samenkomst der gemeente.

Een vasten tijd moet er in onze gezinnen worden genomen, om de preek te bespreken. Geen langen tijd, maar een vasten tijd! Het gezins-hoofd laat één van de verzen zingen, dat men in de kerk ook heeft gezongen en gaat voor in gebed. Dan gaat hij onderzoeken, wat ieder nog weet en tusschen de kinderen ontstaat van zelf een wedstrijd, wie het meeste kan weergeven en is de prikkel er, om den volgenden Zondag nog beter te luisteren. Daarna verzamelt hij alles tot één geheel, geeft in het kort de bedoeling Gods aan van het Schriftgedeelte, dat behandeld werd en wijst aan de speciale leering, of vertroosting, of waarschuwing, die er in ligt. Tenslotte zingt men den na-zang, die in de godsdienstoefening ook gezongen is en gaat de vader voor in dankzegging.

Zóó kan het, want zoo doet het een heel gewoon lid van ééne onzer kerken, die de kunst van luisteren verstaat en verklaart, dat hij dit zelf eigenlijk pas goed heeft geleerd, toen hij op deze manier met zijne kinderen is gaan werken. Maar zoo ook vinden kinderen genot in den kerk-gang, krijgen ze als van zelf inzicht in den gang van de preek en groeien ze in de plaats, die ze hebben in de gemeente van Christus.

Het gezin moet meewerken! Anders wordt het pogen van de predikanten, om ook met de kinderen in de Bediening van het Woord te rekenen, met onvruchtbaarheid geslagen. Verbetering van de methode van het Gereformeerd schoolonderwijs en van het catechetisch onderricht zullen dan niet verhinderen het zakken van het peil in ons kerkelijk leven.

De ouders moeten hun plicht kennen, even zoo goed als de predikanten. Rusteloos moet er daarom èn in den Dienst des Woords èn in het huisbezoek op gewezen worden, dat de ouders hunne kinderen hebben in te leiden in de verborgenheden Gods. En dit kan nooit op eenvoudiger manier, dan wanneer ze tezamen verwerken, wat ze tezamen hoorden.

Daarbij ligt het voordeel niet alleen aan den kant der kinderen, want de ouders zullen zelf veel meer ontvangen,

dan ze ook maar kunnen vermoeden. En bovendien zullen ze den geestelijken groei van de kinderen kunnen volgen, en niet zelden zal het voorkomen, dat ze aan de Dienaren des Woords wenken kunnen geven, die deze nooit vergeten.

Al, wat mogelijk is, moet gedaan worden. Het beste is juist goed genoeg. En bij al het werk mogen we vasthouden de belofte Gods, die vervuld *zal* worden: „Die in het huis des Heeren geplant zijn, dien zal gegeven worden te groeien in de voorhoven onzes Gods. In den grijzen ouderdom zullen ze nog vruchten dragen; ze zullen vet en groen zijn, om te verkondigen, dat de Heere recht is: Hij is mijn Rotssteen en in Hem is geen onrecht."

EENE NIEUWE VERKLARING VAN 's HEEREN MESSIASBEWUSTZIJN

door

Dr S. GREIJDANUS.

Das Sendungsbewusstsein Jesu und der Geist. Ein Beitrag zur Frage nach dem Berufsbewusstsein Jesu. Von Dr A. Frövig. Gütersloh. C. Bertelsmann.

De vraag, die scheiding blijft veroorzaken, en zich altoos weer voor den mensch stelt, maar hem ook telkens opnieuw in verlegenheid brengt, is die naar den Heere Christus: Wiens Zoon Hij is, Matth. 22 : 42, 46, en voor Wien men Hem houdt, Matth. 16 : 13—15. Dat Hij alleen maar een menschenkind was, heeft men, in grooter of kleiner getal, de eeuwen door van Hem beweerd, al verschilden de wijzen, waarop men dat trachtte aantetoonen. In den lateren tijd gaan velen zoo te werk, dat zij eenerzijds den omvang van hetgeen ons in de Evangelieverhalen den Heiland, naar wat Hij waarlijk heeft gesproken en verricht, kan doen kennen, tot zoo gering mogelijke proporties zoeken te herleiden, door aanneming van de z.g.n. twee-bronnen-theorie, en door eene „formgeschichtliche" behandeling dier Evangelieverhalen. Heel veel van hetgeen daarin aan woorden en daden aan Hem toegeschreven wordt, zou Hij niet, of niet op die wijze, hebben gezegd en gedaan. Reeds zeer vroeg zou de legende 's Heeren werkelijke uitspraken en wonderen zijn gaan vervormen, vergrooten, versieren, naar het spreekwoord : fama crescit eundo = het verhaal wordt al uitgebreider, naarmate het verder verteld wordt. Anderzijds stelt men de teekening van den Heere Christus, zooals de Evangelieverhalen haar geven, voor een

grooter of kleiner deel op rekening van de „gemeentetheologie", d. w. z. op die van de beschouwing over den Heere door de gemeente uit den eersten tijd. Zijn beeld, ons daarin voor oogen gesteld, zou niet aan de werkelijkheid beantwoorden, maar gedeeltelijk slechts weerspiegeling zijn van het denken der geloovigen destijds. „Die palästinensische Urgemeinde hat die Grundlage zu dem in den drei ersten Evangelien vorliegenden Jesusbild gelegt", W. Bousset, *Kyrios Christos* [2], S. 33, en „an dem Lebensbild ihres Meisters gedichtet und gewoben", S. 74. Dit zoude evenzeer gelden van 's Heeren Messiasbewustzijn. Heeft Hij Zelf Zich wel inderdaad als Messias beschouwd, en willen doen kennen en erkennen? En in welken zin dan? Met deze vragen houdt zich ook Dr. A. Frövig bezig in zijn boven dit opstel genoemde boek, waarin hij verschillende destructieve beweringen inzake het Messiasbewustzijn van onzen Heiland bestrijdt, en eene eigene constructie aangaande den oorsprong van dat Messiasbewustzijn geeft.

Dr Frövig is nu Professor in de Theologie te Kristiania. Reeds in 1918 gaf hij, nog predikant, een werk uit, dat als bijdrage „zur Frage nach der Messianität Jesu" bedoeld was, en dat getiteld is: *Das Selbstbewusstsein Jesu als Lehrer und Wundertäter*. Ofschoon het niet met even zoovele woorden uitsprekende, laat hij in *Das Sendungsbewusstsein* toch duidelijk merken te gelooven in de Godheid, S. 54, of „wesenhafte Gottessohnschaft", S. 234, van onzen Heiland. Doch hij oordeelt: „Als eine bewusste Grundlage des Messiasbewusstseins kann dagegen diese nicht gedacht werden, wenn überhaupt mit einer wahrhaft menschlichen Entwickelung bei Jesus gerechnet werden soll," S. 235. Hij is n.m.l. Lutheraan, en ten aanzien van de Christologie aanhanger van de Luthersche kenose-leer. Dat blijkt uit hetgeen hij schrijft, S. 54: „Wanneer het echter tegelijk een waarachtig menschelijk-leven-geweest is, kan het eenigsoortige daarvan niet van dien aard geweest zijn, dat Jezus boven elke analogie met andere Godsgezanten volkomen verheven is. Dit zou slechts dan het

geval zijn, wenn er kein echt menschliches Leben geführt hätte, sondern als Gott und Mensch auch im irdischen Dasein und daher auch in der Krippe und am Kreuz Eigenschaften wie Allwissenheit und Allmacht als inhärierende Qualität besessen hätte." Hier worden blijkbaar, bij het vasthouden aan de eenheid van Persoon van den Heere Christus, Zijne beide naturen niet genoeg onderscheiden gedacht, en wreekt zich reeds dadelijk eene fout der Luthersche Christologie, met hare verkeerde voorstelling der communicatio idiomatum. Feitelijk loochent Dr Frövig met deze woorden, dat onze Heiland Zich van den beginne Zijner vleeschwording, en aldoor, gekend heeft *als God*, evenzeer als mensch. Slechts na Zijnen Doop zou Hij waarschijnlijk althans iets van Zijn Goddelijk wezen en metaphysisch Zoonschap Gods te weten zijn gekomen. „Gleichwie indessen der Geist Jesus die Gewissheit des Berufes gegeben hat, wird er ihm auch Aufschluss über sein eigenes, inneres Wesen gegeben haben. Es ist nämlich die Frage, ob nicht Jesus zu einer eigentümlichen Vertiefung der Gottessohnschaftsvorstellung geführt worden ist," S. 226 f. Hoewel in Zijn innerlijke, verborgen wezen, God, was den Heiland Zelven dit echter langen tijd onbekend. In Zijn Zelfbewustzijn was de kennis daarvan posterieur aan Zijne kennis van Zichzelven als mensch. Van Zijn Messiasbewustzijn werd het fundament niet gevormd door Zijne kennis van Zichzelven als Gods eeniggeboren, eeuwigen, Zoon, met den Vader één in wezen. Veeleer was deze kennis de sluitsteen. „Das logische und zeitliche Prius ist die religiös-ethische Sohnschaft, zu der bei der Taufe durch den Geist das Messiasbewusstsein kam, worauf die in das Wesenhafte vertiefte Sohnschaft die Höhenlage des Selbstbewusstseins Jesu bildet," S. 235. Wel heeft dat metaphysische Zoonschap Gods van onzen Heiland beteekenis gehad voor Zijn Messiasbewustzijn, en in zekeren zin ook als grondslag. Dat zegt Dr Frövig uitdrukkelijk, als hij schrijft: „Andrerseits ist aber klar, dass jeder, der sich im Glauben berechtigt fühlt, eine Gottessohnschaft dieser Art festzuhalten, sie auch notwendig

als die objektive Grundlage ansehen muss, aus der sowohl die religiös-ethische Sohnschaft als das Messiasbewusstsein notwendig entstehen mussten," S. 235. Wij schijnen het ons dus op deze wijze te moeten denken, dat de Zone Gods, bij Zijne aanneming der menschelijke natuur, Zich van Zijne Goddelijke deugden zoozeer ontledigd heeft, dat ook voor Zijn Zelfbesef het zijn van den natuurlijken Zone Gods, verborgen was. Wel was het bezit der Goddelijke natuur voor Zijn Godsvrucht en Messiaansche bewustheid de ondergrond, waarop zij rustten, maar latent, verborgen ook voor Zijn eigen Zelfbewustzijn. Eerst na den Doop zou de H. Geest Zijn oog min of meer geopend hebben, om Zich als Gods eigen, eeuwigen, natuurlijken Zoon te ontwaren. Zijne Messiaansche werkzaamheid zou Hij dan niet welbewust als God en mensch verricht hebben, maar, *voor wat Zijn bewustzijn betreft,* als mensch, en alleen naar Zijne menschelijke natuur. Hoewel dan zijnde de eeniggeboren Zone Gods, had Hij dus toch niet in de heldere wetenschap daarvan, Zijn woord gesproken, Zijne daad verricht, Zijn lichaam en ziel ten zoenoffer gegeven. Inzoover ontbrak aan dien Messias-arbeid dan het Goddelijk karakter, en miste deze zijne Goddelijke waarde; vgl. daartentegen Joh. 3 : 16—18 ; Gal. 2 : 20 ; *Dordtsche Leerr.* II, 4.

Sedert wanneer kende de Heere Zich nu als Messias? Sinds Zijnen Doop. „Wir können es auch nicht wahrscheinlich finden, dass sich Jesus schon vor der Taufe als den Messias gewusst habe," S. 245. Zijn „Tauberlebnis" is „die Geburtsstunde des Sendungsbewusstseins," S. 71, vgl. S. 69. Toen ontving Hij den H. Geest, „als Geist der Amtsausrüstung," S. 74 ; en deze „Geistempfang bei der Taufe" moet „die Geburtsstunde des Messiasbewusstseins Jesu" geweest zijn, S. 245. „Es ist also der Geistbesitz, der die Messianität Jesu trägt," S. 100, vgl. S. 81, 226. Wel wordt niet gezegd, n.m.l. in Marc. 1 : 9—11 e.p.p., „dass Jesus bei der Taufe zum erstenmal die Erkenntnis eines Messiasberufes und der Art derselben bekommen habe" ; en eene roeping sluit op

zichzelve niet uit, „dass der Berufene früher eine Ahnung des Berufes und ein richtiges Verständnis desselben gehabt habe." Dat echter „das Erlebnis" volgens het bericht, ingrijpende beteekenis heeft, wordt daaruit zichtbaar, „dass Jesus hier zum Geistesträger gemacht wird," S. 68. En men moet zeggen, „dass es der Analogie mit dem alttestamentlichen Gottesgesandten entspricht, wenn wir annehmen, dass die Tauftradition nicht die Bestätigung eines schon vorhandenen Berufsbewusstseins Jesu, sondern die Geburtsstunde eines solchen geben will," S. 69.

Volgens deze beschouwing vallen dus buiten 's Heeren Messiaswerkzaamheid en Messiasbewustzijn al de jaren vóór Zijnen Doop. Hij heeft dan niet reeds van Zijne geboorte als Messias voor Gods verkorenen de schuld hunner zonden, en den vloek en toorn Gods daarover, gedragen, en voor hen de wet volbracht. Eerst na Zijnen doop weet Hij Zich Messias. En dat zou, ook blijkens de verzoeking in de woestijn, eene nieuwe gedachte voor Hem geweest zijn, S. 70, 216. De Messiaswerkzaamheid van onzen Heiland wordt bij deze beschouwing dus beperkt tot den korten tijd van Zijn openbare optreden. Al de vorige jaren zou Hij nog geen Messias geweest zijn, noch Zijn Messiasschap voor ons uitgeoefend hebben.

Dat kan gemakkelijk doen verstaan, dat ook de inhoud van 's Heeren Messiasschap niet tot zijn recht komt. Dr Frövig spreekt wel van hetgeen de Heere tegenover menschen deed, en wijst aan, dat Hij Zijne woorden sprak, en Zijne wonderen verrichtte, door Gods Geest, en in het bewustzijn van Zijne Goddelijke zending. Doch 's Heeren lijden en sterven, ofschoon het enkele keeren noemende, S. 110, 123, 213, en de beteekenis daarvan voor de geloovigen tegenover God, laat hij onbesproken. Wat hij daarom terecht inbrengt tegen de voorstelling welke Scheiermacher in de Theologie ingevoerd heeft, en die 's Heeren Godsdienstig-ethisch Zoonschap Gods neemt als grondslag van Zijn Messiaansch Zelfbewustzijn, n.m.l. dat zij „mit einem umgedeuteten ... Mes-

siasbegriff operieren" moet, S. 12, 14, geldt ten deele ook van zijne eigene uiteenzetting, hoewel in eenigszins ander opzicht. Het geheele plaatsbekleedend deel en karakter van het Messiaswerk blijft onvermeld. En de vraag, welken Messias God in het O. Testament beloofd had, en hoedanig Messias-beeld de Heere Christus uit dat Oude Testament heeft kunnen en moeten opvangen, in verband ook met den schaduwdienst bij Israël, en bij Zijn helder doorzien van de H. Schrift, vgl. Luc. 2 : 47, en van wat rondom Hem voorviel, wordt niet eens gesteld. Dr Frövig wil terecht niet weten van eene verkeerde teekening van 's Heeren gestalte „durch den Einfluss dogmatischer Vorstellungen oder neuerer Ideale", S. 237 ; en hij wil Zijn leven verstaan „nicht vom Gesichtspunkte der Ewigkeit, sondern von demjenigen des geschichtliches Werdens" ... „von alttestamentlich = jüdischen Voraussetzungen aus gesehen", S. 246 ; maar het is hier juist de vraag, wat historische werkelijkheid is geweest, en welke de inhoud van 's Heeren bewustzijn was, en welke factoren medegewerkt hebben, het Messiaansche karakter daarvan te bepalen, en in welke richting en mate.

Gelijk uit citaten, boven aangehaald, reeds duidelijk is, komt Dr Frövig tot zijne voorstelling, doordat hij meent, dat eerst aldus van eene ware menschelijke ontwikkeling bij onzen Heiland gesproken kan worden, en dat de analogie met andere Godsgezanten haar eischt. „Es hat sich aber durch die kritische Prüfung dieser Zeugnisse bestätigt, dass sich das Auftreten Jesu formell dem Prinzip der Analogie des Sendungsbewusstseins unterordnen lässt. Dies ist auch verständlich, wenn überhaupt angenommen wird, dass Jesus ein menschliches Leben geführt, eine Entwickelung durchgemacht und eine Berufung und Ausrüstung erhalten hat", S. 214 ; vgl. S. 54, 17, 71, 199 e. a. Nu erkent Dr Frövig wel de groote moeilijkheid, ja, onmogelijkheid, „die Tiefen des inneren Lebens Jesu zu durchschauen", S. 17 f. „Elke groote persoonlijkheid heeft iets raadselachtigs, das ihr Selbständigkeit allen anderen gegenüber gibt. Des te meer is dit het geval mit

der Persönlichkeit Jesu, als diese alle anderen geschichtlichen Grössen zu überragen und durch ein einzigartiges Selbstbewusstsein Rätsel zu bieten scheint, bei denen das historisch-psychologische Verstehen ein Ende hat", S. 18, vgl. S. 215. Hij wil dan ook niet meer dan „gewisse Streiflichter in dies Seelenleben... werfen. Und wir haben das Recht, dies zu versuchen, weil auch die Persönlichkeit Jesu mit der Umgebung und der Geschichte zusammenhängt und als geschichtliche Grösse gewisse Ähnlichkeiten und Analogien mit anderen Persönlichkeiten zeigt und zeigen muss", S. 18.

Nu moet hiertegenover de opmerking gemaakt worden, dat het hier eene principieele, allesbeheerschende quaestie is: wanneer de Heere Zich Messias wist, en wanneer Hij als Messias geroepen werd. Daarmede is voor een groot deel gegeven, wat de inhoud van Zijn Messiasbewustzijn is geweest, en in welken zin Hij Messias was. Het is daarbij dus de groote vraag, wat voor een Christus hij eigenlijk is. En voor de beantwoording dier vraag, is het van het grootste belang, met welke gegevens we werken, en naar welken maatstaf we oordeelen. Dat er bij onzen Heiland eene menschelijke ontwikkeling is geweest, omdat Hij onze menschelijke natuur heeft aangenomen, en zelfs in verzwakten toestand, zegt ons nog niet, hoedanig die geweest is. En wanneer wij dan eene ontwikkeling gaan schetsen als die van „ein echt menschliches Leben mit Entwickelung, Arbeit, Spannung und Erwartung", S. 54, doen we, hoe juist deze woorden op zichzelve ook wezen mogen, feitelijk, zij het ook zonder het zelven intezien, niet anders, dan onze eigene opvatting van zulk „ein echt menschliches Leben", en dus eigen persoonlijkheid en intellectueele gaven en bekwaamheid, gebruiken, om te zeggen, hoe het dus in dezen bij den Heere geweest is, en heeft moeten zijn. En het erkennen van zekere analogie tusschen 's Heeren roeping, en die van andere, vroegere, Godsgezanten, sluit niet de noodzakelijkheid in, aan te nemen, dat Hij eerst met Zijnen Doop Zijne Messiaansche roeping, en het bewustzijn daarvan, ontving, evenals b.v. Jesaja zijne profetische roeping

met zijn visioen, Jes. 6; vgl. Jerem. 1 en Ezech. 1. Dit te stellen, en hiervan uittegaan, is metterdaad de loochening van het essentieele onderscheid tusschen den Heere, en die andere gezanten Gods. Is onze Heiland — zooals de H. Schrift duidelijk leert — de eigen, eeniggeboren, natuurlijke Zone Gods, dan stond Hij van den aanvang anders tegenover Zijne menschelijke natuur, dan wij tegenover de onze. Dan werd Hij gezonden om ze aantenemen. Die aanneming was dan eene daad Zijnerzijds, met het oog op het volbrengen van een bepaald werk. Woorden als : Ik ben niet gekomen om vrede te brengen op de aarde, Matth. 10 : 34—35, en dergelijke, vgl. Marc. 2 : 17 ; Luc. 19 : 10 e. a., die terecht ook door Dr Frövig als door den Heere gesproken aangenomen worden, S. 138, 208 ff., spreken niet slechts van Zijn optreden na den Doop, maar ook van Zijn komen in de wereld, van Zijn geboren-worden. Op die wijze heeft geen profeet gesproken, en zoo kan geen mensch spreken, die eerst door zijne geboorte het aanzijn verkrijgt, en daarbij geheel passief is. Daarmede is een principieel verschil uitgesproken. En daaruit volgt, dat wat bij 's Heeren Doop gebeurde, eene andere beteekenis voor Hem had, dan de roeping van Jesaja, Jeremia, Ezechiel, e. a. voor hen. Welke analogie er ook tusschen aanwijsbaar zij, die van formeele gelijkheid van eerste roeping, en van het voor het eerst kennis en bewustzijn van zijne roeping te ontvangen, is uitgesloten, tenzij men den zin van zulke woorden ontledigt, en loochent, dat de Heere in zooeven genoemden zin Gods Zoon is en was.

Het opschrift boven één zijner hoofdstukken : „das Tauferlebnis als Begründung des Sendungsbewusstseins Jesu der Tradition zufolge", S. 59, kan Dr Frövig dan ook niet bewijzen. Juist op de onweerlegbare aantooning hiervan zou het in de eerste plaats aankomen, doch wanneer Dr. Frövig heeft toegegeven, dat in de Evangelieverhalen niet gezegd wordt, dat de Heere bij Zijnen Doop voor het eerst kennis van Zijn Messiasambt ontving, S. 68, schrijft hij S. 69 : „Was aber den Beruf selbst betrift, muss gesagt werden, dass es der Analogie

mit alttestamentlichen Gottesgesandten entspricht, wenn wir annehmen, dasz die Tauftradition nicht die Bestätigung eines schon vorhandenen Berufsbewusstseins Jesu, sondern die Geburtsstunde eines solchen geben will". Het exegetische bewijs ontbreekt dus, en kan niet geleverd worden. De analogie met de roeping der Oud-Testamentische profeten, d. w. z. Dr Frövig's opvatting van die analogie, moet hier alles dragen. Meent hij nog ook uit de verzoekingsgeschiedenis bevestiging zijner voorstelling te kunnen afleiden, S. 69 f., het niet-stringente zijner argumenteering blijkt reeds uit zijn eigen woorden : ,,Dies lässt sich am besten verstehen, wenn der Messiasgedanke neu war", n. m. l. voor den Heere bij Zijnen Doop, S. 70.

Van 's Heeren komen tot Johannes' Doop geeft Dr Frövig dan ook geene bevredigende verklaring. Hij schrijft : ,, Er wird sich in Gehorsam gegen den Willen Gottes der Taufe unterzogen haben", S. 67. Dit is opzichzelf wel waar. Maar omdat die Doop een Doop der bekeering was, tot vergeving van zonden. Marc. 1 : 4, en onze Heiland geene zonde had, zooals Dr Frövig ook zelf betoogt, S. 221 f., gold dit doopsbevel dus voor Hem niet. Inzoover kan hier niet gesproken worden van Zijne gehoorzaamheid aan Gods wil, omdat die wil Hem niet tot bekeering riep, noch vergeving van zonden toezegde. Wel vult Dr Frövig zijn betoog in dezen aan S. 222. Die Doop moest ook dienen, het volk ,,der messianischen Zeit zu weihen. Er steht nichts im Wege, dasz sich Jesus taufen liess, weil er als ein Sohn seines Volkes gegen die Berufung Gottes treu sein und sich der messianischen Zeit weihen wollte". Die Doop was wel naar zijne ,,durchgängigen Beschaffenheit" boete-doop tot vergeving der zonden. ,,Sie war aber gleich auch ein Bekenntnis, dasz man die messianische Zeit erwartete und sich dieser weihen wollte, und Jesus war kein Formalist, der die Einrichtungen und Formen seines Volkes nur gebrauchte, wenn sie seinen eigenen Intentionen völlig entsprachen", S. 222. Nu stond deze Doop zeer zeker in verband met het Messiaansche rijk, Matth. 3 : 2 vv. Maar dat

neemt niet weg, dat hij bekeeringsdoop was tot vergeving van zonden, en aldus deel aan het heil van het Messias rijk toezegde. Voor een zondelooze was hij niet noodig. En de Heere, Die telkens zoo scherp het onderscheid tusschen Zich en alle overige menschen deed uitkomen, en tegen alle onwaarheid getuigde, zou ook zeker niet op dergelijke wijze den schijn van zondegevoel en gelijkheid met alle anderen aangenomen hebben, wanneer daar geene diepere reden ware geweest, waarom ook Hij den Doop moest zoeken. Het spreken van formalisme helpt hier niet. Dr Frövig voelt blijkbaar ook zelf het onvoldoende zijner motiveering, daar hij verder schrijft: „Auch als Schuldloser wird er sich daher der Taufe unterzogen haben können, um so mehr als er durch sein Mitleiden die Sünde seines Volkes als seine eigene fühlen konnte", S. 222. Onzes Heilands komen tot Johannes' Doop is slechts dan verklaarbaar, wanneer Hij als Messias, als Plaatsbekleeder Zijns volks, tot dien Doop kwam, en Zich daarmede onrein en schuldig bekende door de zonden der Zijnen. Alleen dan is hier de hoogste en volste waarheid, de ontzettendste en heiligste ernst. En dan is Gods stem bij dien Doop, en de nederdaling des H. Geestes, de Goddelijke goedkeuring en bezegeling van dat doen van den Heere Christus: zóó als Hij daar optrad in de plaats van Zijn volk, en Zich bereid verklaarde, met en om de zonden der Zijnen den dood in te gaan, zóó ging Gods welbehagen naar Hem uit, en zóó had Hij Gods liefde, en zóó ontving Hij Gods Geest tot alles, wat Hij als zoodanig verrichten moest.

Dr Frövigs constructie van 's Heeren bewustzijn aangaande Zijne zending en Zijn Messiasschap, is dus niet alleen zeer onvoldoende, maar ook onaannemelijk.

En ook voorts komt Dr. Frövig, tengevolge zijner hypothese, dat 's Heeren zijn van Gods eigen, eeniggeboren, natuurlijken, Zoon, niet gedacht kan worden als „eine bewusste Grundlage des Messiasbewusstseins", S. 235, tot gewrongen tekstverklaringen, en blijkbaar onjuiste uitlegging van 's Heeren woorden. Dat hij b.v. spreekt van Mijn Vader, en uw

Vader, maar nimmer, Zichzelven met anderen samenvattende. van : onze Vader, heet „ein Unterschied, der damit zusammenhängt, dass wir bei Jesus kein Schuldgefühl finden", S. 221 ; alsof dat vrij-zijn van zonde ooit zulk een gemeenschappelijk aanspreken als onzen Vader bij den Heere verhinderd kon hebben tegenover degenen, die ook God liefhadden en vreesden en dienden, zij het al met zeer veel gebrek. In Matth. 11 : 27 zou *alles* slechts bedoelen, „was die Offenbarung des göttlichen Heilsrates betrifft", S. 95, terwijl die beperking toch door het verband geenszins geëischt wordt, maar wat volgt, een gevolg noemt van dat overgeven van alles aan Hem door den Vader. In Marc. 2 : 5 zou enkel bedoeld zijn, „dass er göttliche Sündenvergebung verkündet und Gewissheit derselben gibt", S. 96. Maar dan had Hij dienaangaande slechts eene toelichting aan Zijne bestrijders behoeven te geven. Zij vatten Zijn woord geheel anders op. En Hij zegt niet, dat zij Hem verkeerd verstaan. Hij laat hen in de opvatting Zijner woorden, en versterkt hen door wat Hij verder zegt en doet, in die meening. Dat is ondenkbaar, wijl met Zijne waarheid en heiligheid in strijd, wanneer Hij iets anders gemeend had, dan zij. Dr Frövig redeneert aldus : „... es wird durch eine solche Korrespondenz bewirkt worden sein, dass die Gedanken und Worte Jesu und Gottes so völlig zusammenfallen konnen, dass er als selbständige Persönlichkeit *ich* sagen kann und doch die Worte *Gottes* sprechen. Die Spaltung, die wir bei den Propheten zwischen direkten und indirekten Gottesworten vorfanden, findet sich daher bei Jesus nicht, da alles hier seine eigenen Worte und zugleich diejenigen Gottes sind, weil überhaupt Selbsttätigkeit und Rezeptivität hier zu innerlichen Einheit verbunden vorliegen", S. 96 f. Hierop moet geantwoord worden, dat, wanneer onze Heiland Zich niet God geweten had, maar enkel mensch, Hij ook niet den schijn aangenomen zou hebben, als ware Hij God. Zijn woord in Marc. 10 : 18, dat Dr Frövig ten onrechte opvat als een afwijzing door den Heere van het woord goed ten aanzien van Hemzelven, S. 223, kan het ons

te meer doen weten. Alleen wanneer Hij Zich meer dan mensch wist, en Zich God en mensch kende in eenigheid van Persoon, alleen dan was Zijn woord in Mark. 2 : 5 vv. geoorloofd.

Ten grondslag van onzes Heilands Messiasbewustzijn heeft daarom gelegen Zijn Zoonsbewustzijn, d. w. z. dat Hij Hij Zich Gods eeniggeboren, eigen, natuurlijke, Zoon wist, en wel van Zijne vroegste jeugd. Hij wist Zich ook gezonden en gekomen uit den hemel. Daarmede wordt niets tekort gedaan aan Zijne ontwikkeling als mensch, ook al zijn wij niet in staat, ons dit recht in te denken en voortestellen. Hoe weinig weet een mensch van de innerlijke ontwikkeling van den ander, en dan nog slechts in verband met eigen persoonlijkheid. Nog minder kan hij zich het genie en zijne ontwikkeling indenken. Wat zou hij dan in dezen vermogen met betrekking tot Hem, Die reeds als mensch was het genie aller genieën, en Die tegelijk was God van eeuwigheid ; vgl. S. 215. Ofschoon daar eenige analogie bestaan mag hebben tusschen Hem en de overige menschen, en ook ten aanzien van profeten en andere Godsgezanten, gaat het toch niet aan, die analogie te willen verstaan op eene wijze, dat we zouden mogen zeggen, dat het bij Hem en Zijn Messiasbewustzijn wel aldus geweest moet zijn, omdat het soortgelijke bij menschen en profeten gevonden werd.

Hoewel nu echter de voorstelling van 's Heeren Messiasbewustzijn en van het ontstaan daarvan, gelijk zij in dit boek door Dr. Frövig gegeven wordt, niet met de H. Schrift in overeenstemming moet heeten, zou het toch een te kort doen zijn aan de beteekenis van dit boek, wanneer er niets meer van gezegd werd. Dit boek heeft uitnemende waarde, die voornamelijk ligt in zijne polemiek tegen nieuwere, destructieve, voorstellingen van den oorsprong van 's Heeren Messiasbewustzijn. Dr Frövig handhaaft bij den Heere eene opzettelijke Goddelijke roeping en toerusting met den H. Geest als „Geist der Amtsausrüstung", S. 74, tot het Messiasschap. „Anstatt seine Messianität als durch die religiös-

sittliche Sohnschaft gefordert anzusehen, muss im Gegenteil gesagt werden, dass die demütige und gehorsame Art dieser Sohnschaft eine Messianität ohne besondere Berufung und Ausstattung geradezu ausschliesst, S. 226 ; vgl. S. 238, 15, 56 e. a. En hij weerlegt verschillende beweringen en tekst-uitleggingen van Bousset, Wellhausen, Heitmüller, Schmidt, Bultmann e. a., die onderscheiden woorden, in de Evangelie-verhalen aan den Heere toegeschreven, als van hellenistischen oorsprong, of voor product van de beschouwing der gemeente aanzien. „Wir sehen somit, dass die Vorstellung vom Messias als wündertätigen Geisttrager kaum aus jüdischen Vorstellungen abzuleiten ist", S. 122. „Dies alles spricht dagegen, dass die Vorstellung vom Messias als wundertätigen Geistträger das Produkt vorhandener Gemeindevorstellungen sein sollte", S. 123 ; vgl. S. 138, 175, 184, 192 f., 198, 203, 228 ff., e. a. „Was die Formgeschichtler betrifft, muss geltend gemacht werden, dass die Formgeschichten eben die Geschichte der Formen, nicht des Inhaltes an und für sich ist, und dass sie uns daher Wertvolles inbetreff der Form der Wundererzählungen geben kann, dass sie aber das Entstehen des Wundertuns Jesu an und für sich nicht ohne eine Grundlage von tatsächlichen Heilungen zu erklären vermag", S. 242 f. „Es wäre aber ein grosser Irrtum zu meinen, dass nur Verschiedenheit die Echtheit verbürge, dass dagegen Einheit sie ausschliesse, da dies voraussetzen würde, dass Jesus von seinen Anhängern ganz und gar misverstanden worden und seine ganze Lehrwirksamheit vergebens gewesen sei", S. 128. „Die Unterordnung des Menschensohnes unter den Geist" — vgl. Matth. 12 : 32 — „widerspricht aber bestimmt der Verherrlichung Jesu als eines göttlichen Wesens durch die Gemeinde", S. 175, en zij kan daarom „schwerlich als Gemeindeprodukt erklärt werden", t. a. p.

Dit zijn enkele treffende opmerkingen of uitspraken, die dit geschrift nader kunnen doen kennen, en zijne belangrijkheid, negatief en positief, eenigszins mogen aanwijzen en doen verstaan.

ONTVANGEN BOEKEN.

D. A. Frövig. Das Sendungsbewustsein Jesu.

Gütersloh. C. Bertelsmann. 1925.

Dr. J. Ridderbos. Profeet en Prediker.

Kampen. J. H. Kok. 1925.

E. J. H. van Leeuwen. Die het leest merke daarop. Uitlegging van het boek Daniël.

Utrecht. Kemink en Zoon.

Handboekje van de Geref. Kerken in Ned. Oost-Indië voor 1925.

Karl Holl, Urchristentum und Religionsgeschichte. (Studien des Apologetischen Seminars. Heft 10.) 1,20 M.

Gütersloh. C. Bertelsmann.

Prof. Dr. med. Rud. Ehrenberg, Leben und Tod. (Studien des Apologetischen Seminars. Heft 9.) 2 M.

Gütersloh. C. Bertelsmann.

Joh. Behm, Gott und die Geschichte. Ein Geschichtsbild der Offenbarung Johannis. 0,80 M.

Gütersloh. C. Bertelsmann.

J. Breevoort. De Christenvrouw en het herhaalde Moederschap.

Schiedam. Gebr. van Noortwijk. 1925.

Dr. G. Ch. Aalders. De profeet Jeremia II.

Kampen. J. H. Kok. 1925.

H. J. van der Munnik. Jezus en ons dagelijksch leven.

Kampen. J. H. Kok. 1924.

H. J. van der Munnik. Zijn wij verantwoordelijk ?

Kampen. J. H. Kok. 1925.

Mensch en Maatschappij. Afl. 1.

Groningen, P. Noordhoff, 1925.

Het N. Testament, vertaald door Dr A. M. Brouwer, afl. III

Amsterdam, S. L. van Looy, 1925.

O. J. Mehl. Vom Bau und Ausbau der Liturgie.

Gütersloh, C. Bertelsmann, 1925.

Dr J. C. de Moor en *Ds Joh. Jansen.* Kerkenordening.

Wageningen. Gebr. Zomer en Keuning. 1925.

Mr J. Loosjes. Naamlijst van predikanten, hoogleeraren en proponenten der Luthersche Kerk in Nederland.

Den Haag. Martinus Nijhoff. 1925.

Dr J. Hoek. De Sacramenten bij Paulus en de Hellenistische mysterie-religies.

Zutphen. Nauta en Co. 1925.

Th. Spörri. Der Gemeindegedanke im ersten Petrusbrief.

Gütersloh. C. Bertelsmann. 1925.

D. Carl Stange. Die Unsterblichkeit der Seele.

Gütersloh. C. Bertelsmann. 1925.

Dr A. Noordtzij. De Psalmen. II.

Kampen. J. H. Kok.

J. J. Knap C.zn. Een brandende fakkel.

Kampen. J. H. Kok.

N. Baas. Schepen zonder anker.

Kampen. J. H. Kok.

Zeitschrift fur systematische Theologie. 3e Jahrgang. 1. Vierteljahrrsheft.

Gütersloh. C. Bertelsmann. 1925.

B. Alkema. Ons Insulinde. Derde Druk.

Haarlem. H. D. Tjeenk Willink en Zoon. 1925.

Dr A. Kuyper. Palestina. Het heilige land.

Kampen. J. H. Kok.

J. H. Landwehr. Christus is alles. Schriftoverdenkingen uit de Evangeliën.

Kampen. J. H. Kok.

A. van Deursen. Over den regenval in Palestina, in verband met den achteruitgang des lands. Overdruk uit het gedenkboek ter herinnering aan den 70sten verjaardag van R. Schuiling.

Groningen. P. Noordhoff. 1925.

De Nieuwe Leidsche Kruidhof. I en II.

's Gravenhage. D. A. Daamen's Uitgeversmaatschappij. 1925.

De Aug.-aflevering zal een „Vacantie-nummer" zijn.